

Filozofijski elementi u djelu Petra Hektorovića

Plančić, Ena

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:957802>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-08**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru
Odjel za filozofiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Filozofija

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za filozofiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Filozofija

Filozofijski elementi u djelu Petra Hektorovića
The philosophical elements in the work of Petar Hektorović

Završni rad

Student/ica:

Ena Plančić

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Nives Delija Treščec

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ena Plančić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Filozofijski elementi u djelu Petra Hektorovića** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 7. lipnja 2024.

SAŽETAK

U ovom radu riječ je o Hektoroviću i njegovom djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, pri čemu se naglasak stavlja na njegov filozofski svjetonazor prilikom pisanja djela i izgradnje utvrde Tvrđalj. Nemoguće je ne uočiti Hektorovićev filozofski interes, tj. njegovo filozofsko znanje. Ovdje se stoga pokušavaju izlučiti i analizirati filozofske teme i interesi koji su prisutni u njegovu djelu. Hektorovićevo djelo u sebi sadrži filozofske elemente ili barem naznake etičkih, antropoloških, gnoseoloških, metafizičkih promišljanja i stavova, te jednako tako, onih religijskih, socioloških i političkih. Njegovi skriveni natpisi u utvrdi Tvrđalj još su jedan od dokaza za njegovo poznavanje filozofije, posebno antičke čiji elementi bivaju integrirani u Tvrđalj ne samo u formalnom smislu nego sačinjavaju sastavni dio njegove čitave koncepcije življenja u moralnom, društvenom i estetskom smislu. Stavljajući u prvi plan upravo prolaznost života, smrt, Boga, odnos duše i tijela, istinu i demokratizam, Hektorović nastoji pronaći potpuni smisao i svrhu života, zbog čega se odlučuje na svoje trodnevno putovanje pišući pritom svoje djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Ono je ovdje, pored utvrde Tvrđalj, u središtu pozornosti, upravo obzirom na navedena pitanja i teme filozofskog karaktera koje se u ovome radu prikazuju i analiziraju.

ABSTRACT

This paper discusses Hektorović and his work *Fishing and Fishermen's Talk*, with an emphasis on his philosophical worldview during the writing of the work and the construction of the Tvrđalj fortress. It is impossible not to notice Hektorović's philosophical interest, i.e., his philosophical knowledge. Therefore, an attempt is made here to extract and analyze the philosophical themes and interests present in his work. Hektorović's work contains philosophical elements or at least hints of ethical, anthropological, epistemological, metaphysical reflections and attitudes, as well as those of a religious, sociological, and political nature. His hidden inscriptions in the Tvrđalj fortress are further proof of his knowledge of philosophy, especially ancient philosophy, whose elements are integrated into Tvrđalj not only in a formal sense but also as an integral part of his entire concept of living in a moral, social, and aesthetic sense. By emphasizing the transience of life, death, God, the relationship between soul and body, truth, and democratism, Hektorović seeks to find the complete meaning and purpose of life, which is why he decides on his three-day journey, writing his work *Fishing and Fishermen's Talk*. This work, alongside the Tvrđalj fortress, is at the center of attention here, precisely in light of the mentioned philosophical questions and themes that are presented and analyzed in this paper.

KLJUČNE RIJEČI: Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Tvrđalj, humanizam, antička filozofija, pitagorejci, Bog.

KEY WORDS: Petar Hektorović, Fishing and Fishermen's Conversations, Tvrđalj, humanism, ancient philosophy, Pythagoreans, God.

SADRŽAJ

UVOD	1
1. ŽIVOTOPIS - O TVRDALJU I DJELU	3
1.1. Petar Hektorović kao humanist	4
1.2. Utvrda Tvrđalj	7
1.3. Ribanje i ribarsko prigovaranje	8
2. HEKTOROVIĆ I FILOZOFIJA	12
2.1. Hektorović i pitagorejci	13
2.2. Hektorović i Platon	17
2.3. Hektorović i Aristotel	18
2.4. Uzročnost i simboličnost	20
2.5. Hektorovićev smisao za estetiku	21
3. BOG, DUŠA I TIJELO	23
3.1. Hektorović i kršćanski nauk	25
3.2. Mit i zbilja	26
4. MUDRE IZREKE I KAMENI NATPISI	28
4.1. Mudre misli ribara u djelu Ribanje i ribarsko prigovaranje	28
4.2. Skriveni natpisi u utvrđi Tvrđalj	29
4.3. Naznake humanizma u skrivenim natpisima	33
4.4. Natpisi o zemaljskim stvarima	34
4.5. Natpisi o onozemaljskom	35
4.6. Tvrđalj kao mikrokozmos	35
ZAKLJUČAK	37
POPIS LITERATURE	39

UVOD

S obzirom da je većinu svojega života proveo u rodnome Starome Gradu na otoku Hvaru, Petar Hektorović je kao član renesansnog književnog kruga ostavio veliki utjecaj na mnoge autore, a posebice na dalmatinske humaniste. Većina njegovog književnog opusa odnosi se na pisanje poslanica upućenih prvenstveno dubrovačkim pjesnicima, ali njegovo najznačajnije djelo ipak je *Ribanje i ribarsko prigovaranje* kojem ćemo se posvetiti u ovome radu. *Ribanje i ribarsko prigovaranje* pisano je u stihovima, a mnogi navode da je ono zapravo putopis s njegova trodnevnog putovanja. U djelu je iznosio samu istinu i pretpostavlja se da dva ribara koja su s njim otišli na putovanje nisu izmišljeni likovi, već su njegovi sumještani. Međutim, isto su tako mnogi kritičari iz područja povijesti književnosti, smatrali da je radnja *Ribanja* izmišljena i da su razgovori ribara također izmišljeni i to ponajprije zato što su ovi autori smatrali da je gotovo nemoguće da obična dva ribara iznose tako mudre izreke. Ribari su često između sebe izmjenjivali zagonetke i mudre poslovice koje su ponekad podsjećale na antičke filozofske misli. Hektorović ih upravo zbog njihove iznimne mudrosti odabire za svoj put. Osim književnog djela koje nam je ostavio, vrlo značajna Hektorovićeva ostavština nam je i njegova utvrda Tvrđalj, sagrađena u renesansnome duhu te ukrašena brojnim kamenim natpisima pisanim u duhu humanizma, a koji bi na neki način predstavljali životne i moralne poruke. Natpisi su pisani na hrvatskom i latinskom jeziku, a jedan od njih napisan je čak na talijanskom jeziku, iz čega se može zaključiti da je Hektorović poznao više jezika. Hektorović je svoj Tvrđalj zamišljao kao mikrokozmos, odnosno kao mali svijet unutar kojega su svi dobrodošli. Unutar utvrde sve je bilo jasno osmišljeno te je čitava utvrda bila posvećena Bogu za kojeg je Hektorović smatrao da je stvoritelj svega što postoji. Postojao je dio za ribe, ptice i za biljke, a u središtu velikog vrta nalazio se okrugli stol oko kojeg je Hektorović često sjedio sa svojim prijateljima. Sve je ljude nazivao braćom i uvelike je cijenio ribare za koje je smatrao da najbolje poznaju ovaj svijet u kojemu žive.

Promatrajući njegovu utvrdu te analizirajući njegovo djelo koje nam je ostavio, bilo bi čak moguće nazvati Hektorovića na neki način i „filozofom“ jer je čitava radnja *Ribanja* pa i sama utvrda Tvrđalj protkana filozofijskim elementima odnosno promišljanjima koja su možda na prvi pogled skrivena, no njihovim otkrivanjem otvorene su mogućnosti za interpretacije i analize iz filozofske perspektive. Elementi filozofskog karaktera ne mogu se doduše izolirano promatrati nego tek u kontekstu Hektorovićevog vremena i kulturne klime, a nadalje, u kontekstu cjeline djela i njegove književnosti te njegova umjetničkog cilja. Ni taj umjetnički segment nije izolirana komponenta nego se on, u skladu s renesansnim duhom vremena,

promatra u svome zajedništvu s filozofskim, duhovnim i opće-kulturnim interesima. Cilj ovoga rada je prikazati filozofijske elemente u djelu Petra Hektorovića te jednako tako, temeljem relevantne literature analizirati njihov značaj za Hektorovićev duhovni, praktični i društveni život.

U početnom dijelu rada fokusirati ćemo se na Hektorovićev život i djelo te na njegovu utvrdu, stavljajući pritom naglasak na humanistički svjetonazor koji se može uočiti čitajući djelo i promatrajući utvrdu Tvrđalj. Na njegovo stvaralaštvo te na njegov „filozofski duh“ velik utjecaj imali su antički filozofi poput pitagorejaca, Platona i Aristotela, a Hektorović je kao veliki poznavatelj antičke filozofije i kršćanskog nauka, čitavu svoju utvrdu estetski oblikovao na način da je istaknuo humanističku viziju punine života te ljubav prema prirodi i čovjeku. Hektorovićeva povezanost s pojedinim filozofskim učenjima, uz njegovu izrazitu privrženost kršćanskom nauku, čini glavni i središnji predmet ovoga rada. Dakle, nastoji se prikazati dublji smisao njegova djela *Ribanje* koje je protkano mnogim skrivenim elementima te isto tako prikazati ljepote Tvrđalja s ciljem otkrivanja poruke koju nam Hektorović indirektno ostavlja, a to je zapravo moralistička poruka o ispravnom načinu života. U posljednjem dijelu rada posvetit ćemo se mudrim izrekama koje nam je Hektorović ostavio u obliku kamenih natpisa pa tako čitav Tvrđalj izgleda poput jedne „kamene knjige“.¹ Sve je u utvrđi smisljeno i logički povezano, pa su tako primjerice, i kameni natpisi postavljeni na takav način da oni natpisi koji govore o ovozemaljskim stvarima bivaju postavljeni bliže tlu, a oni koji govore o onozemaljskom postavljeni su udaljenije od tla.

Hektorović nam je pokušao preko svojih životnih djela objasniti smisao stvarnosti i dati upute za sretan i krepostan život. Njegovo djelo stoga je svojevrsan prikaz vlastitog moralnog i životnog principa te se može doživjeti i kao duhovno putovanje i težnja za spoznajom sebe i same istine.

¹ Usp. Aldo Čavić, *Ribanje i ribarsko prigovaranje Petra Hektorovića – Mali vodič*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2020., str. 33.

1. ŽIVOTOPIS - O TVRDALJU I DJELU

Petar Hektorović rođen je 1487. godine u Starome Gradu u jednoj od najbogatijih i najstarijih plemićkih obitelji otoka Hvara. U svojoj je mladosti prevodio rimske pjesnike, poput pjesnika Ovidija te je pisao pjesme i sudjelovao u upravljanju komune na otoku Hvaru. Bio je također član renesansnog književnog kruga, a svoje poslanice upućivao je dubrovačkim i hvarskim književnicima. Sudjelovao je u pučkom ustanku u kojem mu je otac Marin Hektorović ubijen od strane pučana, no Petar Hektorović je unatoč tomu zadržao dobre odnose s njima. Kasnije se povukao iz javnog i političkog života te se posvetio samoj gradnji utvrde Tvrđalj. Dio svog života proveo je u bijegu zbog čestih napada na otok. Umro je 1572. godine, a pokopan je u vlastito izgrađenoj grobnici unutar crkve svetog Petra koja se nalazila u neposrednoj blizini Tvrđalja. Iz Hektorovićeve poznatog djela *Ribanje i ribarsko prigovaranje* vidimo da je želio sebe prikazati kao pjesnika koji je opsjednut prolaznošću ovozemaljskog², a o čemu će u ovome radu biti nešto više rečeno.

Što se tiče spomenutog djela, ono se sastoji od ukupno 1687 stihova i pisano je u dvostruko rimovanom dvanaestercu te je objavljeno 1568. godine i govori o Hektorovićevu trodnevnom putovanju započetom u svojem rodnome gradu. *Ribanje i ribarsko prigovaranje* pisano je uglavnom čakavskim govorom koji se tada koristio na otoku Hvaru, a danas je većini taj govor nepoznat i neprohodan. Djelo započinje i završava s poslanicama koje su upućene velikom hvarskom književniku Hjeronimu Bartučeviću. Tijekom prvog dana putovanja, Hektorović objašnjava razlog zbog kojeg je odlučio krenuti na trodnevno putovanje³:

„Odlučih toga rad minutih ovih dan,
Pušćavši sve nazad, kudgod pojt van,
Zida ostavivši, meštre i težake,
Brašno pripravivši i potrebe svake“.⁴

Putovanje kreće s trga Ploče, gdje su se u ribarsku barku ukrcali najbolji hvarski ribari, Nikola Zet i Paskoj Debelja, a s njima je još krenuo Paskojev sin kojemu se ne navodi ime. Sa sobom su povelili puno vina, ribarskog alata i hrane. Nikola i Paskoj su često pjevali i izgovarali narodne pjesme koje je Hektorović zapisivao, a za jednu od izgovorenih pjesama je napisao i notni zapis, što je ujedno označavalo prvi hrvatski melografski zapis narodne pjesme. Kasnije su otplovili do otoka Brača i otoka Šolte. Veslajući su cijelo vrijeme pjevali i iznosili poslovice, narodne mudrosti, „moraliziranja i pučku filozofiju koja je često podsjećala na mudrog Pitagoru, velikog

² Usp. Čavić, *Ribanje i ribarsko prigovaranje Petra Hektorovića*, str. 7-11.

³ Usp. Isto, str. 12.

⁴ Petar Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Školska knjiga, Zagreb 1976., str. 21.

grčkog filozofa“.⁵ Hektorović je bio zadivljen ribarima i njihovom mudrošću koju je primijetio u njihovim izrekama tijekom izleta. Često je njihove riječi kršćanski moralizirao, govoreći o prolaznosti svijeta i vremena⁶, a svoje djelo završava stihovima:

„Ja ću želit meni, rodjače primili,
Da bi mi taki dni često dohodili“.⁷

1.1. *Petar Hektorović kao humanist*

Petar Hektorović se ističe kao jedan od najznačajnijih hrvatskih renesansnih pjesnika, zahvaljujući prvenstveno svojem djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje* unutar kojeg se jasno vidi njegova „autohtonost i zrelost“.⁸ U djelu je prisutno svojevrсно prikazivanje antičkih filozofskih metafora te je uočljiva njegova racionalna misao.⁹ Hektorović je rođen u bogatoj patricijskoj obitelji koja je isticala humanističke vrijednosti, a Stari Grad u kojem je živio bio je grad u kojem se lagodno živjelo i unutar kojeg nisu tako često izbijali staleški sukobi kao što je to bio slučaj u ostalim mjestima otoka Hvara u tom razdoblju. Kao istaknuti humanist, bio je čuven po svojem poznavanju antičke filozofije i antičkih djela iz kojih je preuzimao maksime i unosio ih u svoje djelo. Njegov je ljetnikovac Tvrđalj predstavljao „humanistički arhetip kontemplacije i ljepote“ koji je bio specifičan upravo po epigrafskim spomenicima koji su na neki način predstavljali Hektorovićevu ličnost. Natpisi na koje nailazimo unutar Tvrđalja su odraz religioznih i moralnih učenja te pjesnikova pokušaja rješavanja problema ljudske egzistencije.¹⁰

U stručnoj literaturi o Hektorovićevu djelu prisutne su analize koje ukazuju na njegovo humanističko usmjerenje i svjetonazor. Tako se primjerice, Hektorovićeva pripadnost humanističkim krugovima može konkretnije sagledavati temeljem pretpostavke o njegovoj anticipaciji „realizma“ i „demokratizma“. U tom pogledu znakovita je studija Mate Meštrovića o Hektorovićevom *Ribanju* u književnoj historiografiji u kojoj navodi kako „u literaturi o *Ribanju* dominiraju tri teze“.¹¹ Prva teza ističe da je Hektorović u svojem djelu „opjevao istinu“, što je karakteristično za pravac humanizma, odnosno da je čitava radnja *Ribanja* „istinita“ i tu

⁵ Usp. Čavić, *Ribanje i ribarsko prigovaranje Petra Hektorovića*, str. 15.

⁶ Usp. Isto, str. 12-30.

⁷ Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, str. 79.

⁸ Usp. Paula Guzić, „Petar Hektorović kao dalmatinski humanist i patricij“, *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 12 (12/2021): 37-43, str. 37.

⁹ Usp. Isto, str. 37.

¹⁰ Usp. Isto, str. 37-41.

¹¹ Usp. Mate Meštrović, „Bilješke o »Ribanju i ribarskom prigovaranju«. »Ribanje« u hrvatskoj književnoj historiografiji Adnotationes de »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. »Ribanje« in historiographia litteraria croata“, *Crkva u svijetu*, 3 (4/1968): 63-74, str. 65.

je tezu on sam izvorno donio. Druge dvije teze su drugi autori iznijeli na temelju prve teze, a ističu kako je Hektorović zapravo „anticipirao realizam“ i „demokratizam“.¹² Meštrović ističe da su autori koji su zastupali prvu tezu, smatrali da je razgovore između ribara gotovo nemoguće izmisliti i da je stoga *Ribanje* opjevano po istinitom događaju. Oni koji su smatrali da spjev nije po istinitom događaju, isticali su da su ribari Paskoj i Nikola samo Hektorovićev „alter ego“. Njih zanimaju moral, filozofija, moralne pouke i mudre sentence o životu i čovjeku i oni ih tako jasno iznose da je gotovo nemoguće povjerovati da su o tome govorila dva obična ribara. Što se tiče druge teze, većina autora izjednačava realizam s onim stvarno doživljenim u životu i zato se ovo djelo svrstava u realizam. Hektorović je bio jedan od prvih koji je isticao društveni osjećaj za ispravnost i jednakost, a to se vidi u trećoj zastupanoj tezi koja ističe njegov „demokratizam“ u smislu osjećaja za jednakopravnost i društvenu pravdu. On svoje ribare naziva braćom i prijateljima te se divi njihovoj mudrosti i s njima provodi tri dana iako su pripadnici niže klase.¹³

Petar Hektorović istaknuti je humanist i sadržaj *Ribanja* jest stvaran, a ne neka zamišljena zbilja, kako kaže Jakša Ravlić.¹⁴ Ono što karakterizira Hektorovićevo pisanje i stvaralaštvo je istina koja je temeljni kriterij poezije pa tako i filozofije. Hektorović ističe da se „istina vjerovanja ne protivi istini spoznaje, a spoznajna istina podržana je istinom osjetila“.¹⁵ Riječ istina kod Hektorovića je povezana s riječi „baščina“. „Baščina“ često upućuje na zemlju, na nešto konkretno, a u Hektorovićevom slučaju može se povezati i s njegovom opčinjenošću pejzažem. Također u jednom dijelu svojeg *Ribanja*, riječ „baščina“ koristi kao najviše dobro. On nije nastojao rekonstruirati stvarnost i prikazivati idealne sadržaje oponašajući već postojeća renesansna pripovijedanja, već je nizanjem činjenica i „upotrebljavanjem riječi koje stvarima pripadaju“ postigao dinamičnost djela i uvjerio čitatelje u njegovu istinitost.¹⁶ „Hektorovićevo *Ribanje* pored svega ostaloga je i dokaz kako je u renesansi kao i uvijek, autentični humanistički doživljaj života i prirode, pored svih mogućih zapreka, oslobađao i izvijao čistoga čovjeka. Cjeloviti doživljaj života, kao jedna od karakteristika humanizma, oslobađao se svih slojeva tradicije i odgoja pa se ponesen pjesničkim nadahnućem utvrđivao u klasičnoj, u antičkoj i humanističkoj kategoriji“.¹⁷

¹² Usp. Isto, str. 65.

¹³ Usp. Isto, 65-71.

¹⁴ Usp. Jakša Ravlić, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, Kritika, Zagreb 1970., str. 34-39.

¹⁵ Usp. Isto, str. 35.

¹⁶ Usp. Isto, str. 34-39.

¹⁷ Isto, str. 94.

Iako Petar Hektorović pripada renesansnim piscima, on je na neki način u svojem stvaralaštvu pretekao svoje suvremenike¹⁸, postavljajući čovjeka i prirodu u prvi plan. Za razliku od tipično renesansnog posezanja za alegorijama, Hektorović je u svojoj idili nastojao prikazati stvarnost i čovjeka onakvim kakvim ga je priroda načinila. Jakša Ravlić analizira tri „misaone komponentne“ u djelu, a to su demokratizam i humanizam, moralistički umeci te tekstovi narodnih pjesama. Prvu je komponentu Hektorović stekao povlačeći se u mali grad na otoku Hvaru u kojem je mogao uvelike biti povezan s ljudima nižeg staleža i s prirodom. Upravo je u Starome Gradu on stekao „svoje demokratsko naziranje“. Njegov se demokratizam očituje u velikoj suosjećajnosti prema narodu, a temelji se na kršćanskom načelu koje ističe ljubav prema drugima i svojim bližnjima. Ovdje se također osjeća humanizam prilikom kojeg je kod Hektorovića prisutna i kršćanska nota.¹⁹ „Ljubav prema čovjeku izbija stalno iz Hektorovićeve djela, isto kao i ljubav prema prirodi, bilo da se tu radi o interesu kako nastaju rijeke, o ljubavi prema svakodnevnom radu, o užitku u dobroj hrani, uspjelom lovu, ugodnoj pjesmi i odmoru u hladovini, o divljenju prema prirodi, o zanosu prema dobru i priprostu čovjeku“.²⁰ Ravlić ovdje ukazuje na povezanost Hektorovića s epikurejcima i s njihovom hedonističkom etikom koja je isticala ljepotu ovozemaljskih dobara. Oni su dobro izjednačavali s ugodom. Kod Hektorovića se susrećemo s ljubavi prema zemaljskom životu i prema ljepotama ovozemaljskog. Druga misaona komponentna, koju Ravlić ističe, proučava moralne umetke koje je Hektorović koristio u svojem djelu te nastoji otkriti odakle ih je preuzeo i jesu li oni istiniti. Neki autori smatrali su da je Hektorović te moralne komponentne koje je prvenstveno pripisivao svojim ribarima, preuzeo od Diogena Laertija te je na taj način ribare učinio pravim mudracima. Drugi autori se ne slažu s time da je Hektorović te sentence preuzeo.²¹ Ono čemu se još pridaje pažnja u *Ribanju i ribarskom prigovaranju* jesu narodne pjesme koje se mogu promatrati i kao posebne, ali i kao dio djela. S obzirom na to da je te pjesme moguće promatrati i kao zasebne, mnogi zaključuju da ih je Hektorović sam unio u djelo kako bi mogao što više istaknuti svoje renesansne i humanističke preokupacije. Iako se djelo svrstava u realizam, može se uvidjeti da je Hektorović iznad svojih suvremenika. Ravlić objašnjava da se Hektorović „nije priključio kolu renesansnih slavljenika ovozemaljskog života bučnim i raskalašenim pjesmama, maskeratama, komedijama i pastoralama uz raspojasani smijeh i bezbrižnost, nego je okom zrelog promatrača, čovjeka s velikim iskustvom, okom starca kojega pomalo napuštaju snage, na neposredan, prislan i

¹⁸ Usp. Isto, str. 127.

¹⁹ Usp. Isto, str.127.

²⁰ Isto, str. 127.

²¹ Usp. Isto, str. 127-128.

simpatičan način počeo otkrivati one skrivene a tako drage ljepote ovozemaljskog, koje čovjek može doživjeti jedino u momentu kad se potpuno srodi s prirodom i s ljudima koji ga okružuju, zabacujući neprirodno stvorene granice prema njima“.²²

1.2. *Utvrda Tvrđalj*

Uz samo književno djelo, potrebno je nešto reći i o čuvenom Tvrđalju i Starom Gradu gdje je Tvrđalj smješten. Sve do 13. stoljeća Stari Grad je nosio ime Faros, koje potječe od Grka kao osnivača samog Farosa. Ime Faros variralo je ovisno o dijelu otoka Hvara. Za Faros se smatra da je najstariji grad u Hrvatskoj u njezinim današnjim granicama. U 7. i 8. stoljeću Faros naseljavaju Slaveni. Tek se razvio u potpunosti potkraj 19. stoljeća, kada je na otok došla velika flota jedrenjaka. U sred otoka prostire se veliko polje Ager koje je danas pod zaštitom UNESCO zbog njegove specifične organizacije i suhozida. S obzirom da je Hektorović bio pripadnik otočnog plemstva, bio je i veliki zemljoposjednik, a njegov je Tvrđalj upravo izgrađen od plodova agera.²³ Tvrđalj pripada plemićkoj obitelji Hektorović, a nalazi se na dnu plitke lučice koja je smještena u Starome Gradu, nekadašnjem Farosu. Naziv Tvrđalj znači tvrda utvrda, kuća ili pak tvrđava, a ime vjerojatno polazi od antičke utvrde koja se nekada prije nalazila na mjestu gdje je sada Tvrđalj. Hektorović je najviše stihova posvetio svom voljenom Tvrđalju, zahtijevajući od svojih nasljednika da završe njegovu gradnju nakon njegove smrti, ali u skladu s zapisima koje je napisao. Naime, unutar same tvrđave nalaze se inkorporirani i brojni zapisi o kojima će ovdje biti posebno riječ. Upravo zbog takve pisane ostavštine, mnogi Tvrđalj nazivaju „kamenom knjigom“.²⁴ Ti zapisi ovdje su od posebnog interesa jer sadrže i određene filozofske konotacije tj. filozofska razmišljanja u skladu s intelektualnim ozračjem tadašnjeg vremena i s kontekstom Hektorovićeve životnog okruženja. Većina natpisa bila je usmjerena na prolaznost života, smrt, grijeh, a svi su, osim jednog, pisani na latinskome jeziku. Taj jedan natpis posvetio je putnicima i siromasima. Hektorović je svoj Tvrđalj posvetio Bogu kojega je smatrao stvoriteljem svega, o čemu također postoji kameni natpis. U samome središtu utvrde nalazi se veliki ribnjak. Također je postojao dio za ptice koje su nebeska bića, dio za biljke koje su bića zemlje, te je u prizemnici bila peć namijenjena kuhanju vina. Iz toga vidimo Hektorovićevo dobro poznavanje antičke filozofije, odnosno spominjanje vode, zraka, vatre i zemlje kao četiriju elemenata svijeta o kojima je prvi izričito govorio Empedoklo. Hektorovićeve je filozofske ideje bila prikazati i prikupiti sveukupni tadašnji otočni svijet u

²² Isto, str. 129-130.

²³ Usp. Čavić, *Ribanje i ribarsko prigovaranje Petra Hektorovića*, str. 43-45.

²⁴ Usp. Isto, str. 33.

jednoj utvrdi koja ne samo da je bila utvrda već i samostan, pribježište, „kuća pjesnika“, „kuća za putnike“.²⁵ Čini se da je Hektorović zamislio svoj Tvrđalj kao jednu ilustraciju filozofskih kozmoloških ideja koja je ujedno imala egzistencijalni smisao što upućuje na to da je Tvrđalj bio i iznutra živ, a da nije samo predstavljao mrtvu konstrukciju. Gotovo da možemo reći da je njegov pjesnički duh svoj otok vidio kao jedan cjeloviti univerzum koji se ogleda u koncepciji Tvrđalja i organizaciji živoga unutar njega.

1.3. *Ribanje i ribarsko prigovaranje*

Petar Hektorović je u svojem *Ribanju i ribarskom prigovaranju* želio ukazati na „mogućnost uzajamnog poštivanja“ između viših i nižih staleža te mogućnost međusobne komunikacije i zajedništva. Djelo ima naizgled jednostavnu strukturu jer se čitava radnja odvija u tri dana tijekom kojih Hektorović zajedno s dva hvarska ribara plovi svojim zavičajem obilazeći okolne otoke i uvale. No unatoč toj naizgled jednostavnoj strukturi, ispod samih pripovijedanja stoji duboka misaona ideja koju se može proučavati s više različitih aspekata. Proučavajući *Ribanje*, držim da treba izbjegavati stav o izmišljenosti djela. Početna točka, a i ona gdje Hektorović završava svoje putovanje je Tvrđalj, kojemu je posvetio brojne stihove. Unutar Hektorovićeve predivnog Tvrđalja nalaze se kameni natpisi, tarpeza, rebčar, drvarnica, kokošinjac i sve stvari za njega imaju jednak značaj i jednako su vrijedne iz čega se vidi nepostojanost hijerarhije stvari. Tvrđalj mu pruža duševni mir, osigurava utjehu pomorcima i korist zajednici, i to je mjesto drugačije od drugih i sadrži emocionalnu, estetsku i osjetilnu dimenziju. Ljepotu Tvrđalja jednako osjeti obrazovan plemić i obični seljak ili ribar. Upravo zato je za svoje putovanje Hektorović odabrao jednog plemića i jednog pučanina. Često se, kada se govori o Hektoroviću, spominje upravo pojam demokratičnosti jer on uvelike ističe važnost poštivanja drugoga jer se jedino pri zajedništvu može ostvariti komunikacija, što je u tom periodu na otoku Hvaru bilo teško postići.²⁶ *Ribanje i ribarsko prigovaranje* prožeto je demokratskim duhom i istinskim realizmom. Nije riječ o demokratskom duhu kako ga danas vidimo, već se radi o kršćanskom načelu o ljubavi prema svojim bližnjima.²⁷ Osim što se Hektorovića obično povezuje s idejom demokratičnosti i uvažavanja, često se ističe i važnost kršćanstva te njegova duboka privrženost idejama kršćanskog nauka. Bio je izuzetno religiozan čovjek, no smatrao je da je uvelike značajna vrijednost razuma. Upravo je zbog razuma i pravednog donošenja sudova

²⁵ Usp. Isto, str. 33-34.

²⁶ Usp. Aldo Čavić, *Slike renesansnoga Hvara - Predodžba identiteta hvarske komune u književnosti XVI. stoljeća*, Hrvatska sveučilišna naknada, Ogranak Matice Hrvatske u Hvaru, Zagreb 2019., str. 212-221.

²⁷ Usp. Marin Franičević, *Književne interpretacije*, Naprijed, Zagreb 1964., str. 122.

moć susret dvaju različitih staleža, iz čega se očituje njegov stav o vjerovanju u moć razuma. Autori, koji se bave Hektorovićem, uglavnom iz područja književnosti i književne historiografije, uviđaju da je ovaj moment važnosti razuma i tolerancije znakovit kada se govori o Hektorovićevom renesansnom, novovjekovnom duhu. Osim toga uočava se kod Hektorovića i važnost dobrote te dijeljenja s drugima, a u čemu se može prepoznati veza s Aristotelovom filozofijom i njegovim naukom o krepostima²⁸ o čemu će biti riječi u narednom poglavlju. Hektorović je primjerice, sav svoj ulov dijelio sa svim drugim ljudima bez obzira na status i imanje koje je čovjek posjedovao, što je predstavljalo izraz mogućeg „dobrohotnog zajedništva“. Djelo *Ribanje i Ribarsko prigovaranje* Hektorović je napisao i s namjerom poticanja stanovnika na zajedništvo želeći prikazati svijet onakav kakav bi trebao biti.²⁹ Unutar svojeg djela, Hektorović ističe „neminovnu klasnu razliku među bogatima i siromašnima“, pa upravo zbog toga s njim na putovanje odlaze dva ribara kojima se Hektorović divi zbog njihove mudrosti i jednostavnosti.³⁰ Čitanjem djela osjeća se užitek zbog tematike o kojoj Hektorović piše, prvenstveno naglašavajući sklad između rada i odmora koji u ljudima stvara osjećaj mira. Posezanjem za filozofijom, pučkim mudrostima i narodnim pjesmama, Hektorović nastoji potaknuti ljude na ostvarenje duševnog mira. On je nastojao sve ono što je materijalno, svakodnevno i prirodno učiniti duhovnim, idealnim i uzvišenim, a to može uspjeti poznavanjem filozofije i njezinim implementiranjem u svoje stvaralaštvo i u život. Harmonija života satkana od idealnih odnosa među vrijednostima, stvarima i ljudima može se sagledati očima jedne poetske ali i „filozofske duše“ inspirirane antičkom filozofskom ostavštinom i nadasve kršćanskim svjetonazorom, makar Hektorovićevo nagnuće ka filozofskom nije izraženo kroz bilo kakav sustavan filozofski nazor.

Tijekom plovidbe u brodici su bila četiri muškarca koji mogu predstavljati jedan čitavi ciklus ljudskog života sagledavajući njihovu životnu dob. Najmlađi je bio Paskojev sin kojemu ne znamo ime, a koji je od svojeg oca naučio kako biti pažljiv. Mlađi ribar Nikola, brzoplet i zaboravan, također je učio od starijeg ribara Paskoja. U punoj snazi i na vrhuncu razumnosti je upravo Paskoj koji je svjestan da je on tu jedini s očinsko-odgojnom ulogom. Najstariji član posade je Hektorović, kojemu je tada bilo nekih sedamdeset godina i stoga on poprima status gospodara kojem su i Nikola i Paskoj pjevali počasnice. Hektorović tu ipak ukazuje na minimalnu postojanost hijerarhije moći i autoriteta, no tu ograničenost „dobro-društvenog

²⁸ Usp. Čavić, *Slike renesansnoga Hvara*, str. 212-221.

²⁹ Usp. Isto, str. 212-221.

³⁰ Usp. Ravlić, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, str. 137.

poretka“ ne smatra presudnom za održavanje prijateljstva.³¹ Naime, Morana Čale ističe da se Hektorović često u svojem djelu poziva na Pitagoru pa se tako u analizi *Ribanja* ovi „dobrodruštveni“ odnosi promatraju upravo kroz vezu s Pitagorinim naukom.³² Sudionici putovanja su štovali Boga koji je bio na vrhu ljestvice i nisu propuštali molitvu ni blagoslivljati sve što su činili. Tu se očituje Hektorovićev odnos prema kršćanstvu i poznavanje antičke filozofije unutar koje je također Bog uglavnom bio na vrhovno biće. „Ribari su često preuzimali izreke iz Biblije pa su idejom kršćanske ljubavi nadopunjavali pitagorejske motive prema nerazboritim ljudima moleći se za njih da ih izbavi od svih zala“.³³ Hektorovićevi ribari svojom mudrošću pokazuju kako im ništa ne promiče i kako posjeduju filozofsko i teološko znanje bez da su se humanistički obrazovali. M. Čale u svojoj studiji o Pitagorinoj ulozi u *Ribanju* ističe kako ovi ribari nisu bili „utjelovljeni od Pitagore“ kao što neki smatraju, već su živjeli štujući pitagorejska pravila i pripadnici su ljudskog roda božanskog podrijetla. S obzirom da su dio prirode, sve izgovorene izreke bile su im jasne, bez obzira jesu li preuzete od Pitagore ili drugih filozofa te crkvenih naučitelja, a bile su vezane uz čestitost, sklad, rad i prijateljstvo koje čini svakodnevicu i svima moraju biti razumne.³⁴

Već sam naslov ovoga djela upućuje na to da je riječ o svojevrsnoj raspravi u kojoj su prisutna suprotstavljena gledišta te se čak može reći kako je riječ o nekoj vrsti „sukoba“. Naime, Hektorović u djelu doista spominje različite vrste sukoba koje se mogu odnositi na međuljudske i društvene odnose, ali i na one suprotnosti koje nalazimo u metafizičkim i teorijskim principima. Tako su najopćenitiji sukobi oni između ljudi o kojima Hektorović govori u smislu demokratičnosti i upozorava na važnost uzajamnog poštivanja među različitim staležima. Može se raditi i o drugačijoj vrsti sukoba ili suprotnosti, primjerice o „metafizičkim sukobima“. Riječ je o suprotnostima i o različitostima kod metafizičkih principa, a glavni primjer ove vrste sukoba jest različitost duše i tijela. Uvijek se radi o nekoj promjenjivosti i odnosu suprotnosti, preko koje se može zaključiti da je Hektorović poznao i Heraklitovu filozofiju. Heraklit je smatrao da sve teče i prolazi, pa je Hektorović to preuzevši isticao kako se „pojedinaac mora prilagoditi zakonu sveopće promjenjivosti i tijeka, razvoja prirode stvari u mijeni, kroz suprotnosti, a kao svađa ostvaruje se svojevrsno prenje i kada Paskoje kori Nikolu zbog izgubljenoga gospodareva pehara“. Riječ prenje označava prigovaranje koje je prisutno u djelu, ali ne u smislu svađe, nego više u smislu malih sukoba između ribara koji proizlaze iz nejasnoća

³¹ Usp. Morana Čale, „Tako je govorio 'mudri Fitagora': Ribanje i humanističko 'prigovaranje'“, *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost*, 51 (194-4/2019):17-39, str. 20.

³² Usp. Čale, „Tako je govorio 'mudri Fitagora'“, str. 20.

³³ Usp. Isto, str. 35.

³⁴ Usp. Isto, str. 35.

i nedovoljnog razumskog promišljanja, a često budu vezani uz neshvaćanje važnosti nematerijalnosti.³⁵ Ova tematika i problem suprotnosti čak može ukazivati na jedan oblik (filozofskog) dualizma kod Hektorovića. Njegovo potenciranje važnosti također i onog nadosjetilnog svijeta govori o tome da je u toj dualnosti raspoznatljiva i Hektorovićeve upućenost u Platonovu filozofiju te se u literaturi pojavljuju i zaključci o tome da je Hektorović neke stavove preuzeo iz Platonove filozofije.³⁶

³⁵ Usp. Slavomir i Zanita Sambunjak, *Tragalac za smislom - Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, Demetra, Zagreb 2009, str. 224.

³⁶ Usp. Isto, str. 237.

2. HEKTOROVIĆ I FILOZOFIJA

Petar Hektorović je svojim djelom *Ribanje i ribarsko prigovaranje* zaokružio u potpunosti svoj život i zbilju učinio smislenom, oslanjajući se pri pisanju na literaturu i djela iz prošlosti, prvenstveno na djela antičkih filozofa, zbog čega se danas u njegovom djelu mogu prepoznati naznake antike, pitagorejstva, platonizma, renesanse, i hermetizma.³⁷ Ovdje je upravo riječ o vezi Hektorovića i pojedinih filozofa i filozofskih svjetonazora, prvenstveno onih iz vremena antike, koji su značajno utjecali na Hektorovićev životni *credo*, na njegovo intelektualno usmjerenje i posebno na njegovo umjetničko, književno djelo.

Istaknuti ćemo prvo jedan primjer razgovora dvaju ribara koje Hektorović prikazuje kao vrsne poznavatelje filozofije i koji u svojim razgovorima često koriste filozofske termine i izreke starih filozofa. „Na pitanje Paskojevo što je *najlipje*, Nikola odgovori: *vas ovi svit*; Paskoj: *najbrže što je*? Nikola: *mišljenje*, jer misao *svuda protiče*, *svuda prohodi*, ona *promiče po suhu i po vodi*. Na Paskojevo pitanje: *najjače ča je*? Nikola odgovori da je to *potriba jer ona sve nadmašuje*. Paskoje: *Da šta je vridnije ali razumnije*? Na to Nikola odgovori da je *razumno* vrime jer sve pronalazi a vrlo teško breme olakša kadgod, a *vridno* je opet vrijeme koje se ne zaustavlja i ne povraća“.³⁸ Ravlić u svojem promišljanju o Hektorovićevim ribarima ističe kako su oni često pribjegavali filozofskoj tematici i promišljanju o nadnaravnom. U svojim su razgovorima spominjali prolaznost vremena i njegovu važnost, a njihova razmišljanja o vremenu mogu se dovesti u vezu s Heraklitovim naukom o vremenu. Osim o vremenu, govore i o drugim filozofskim konceptima poput mišljenja, svijesti, osjetilne i razumske spoznaje te vrijednosti.³⁹

Petar Hektorović u svojem djelu često spominje Jeronima Bartučevića, zaslužnog za izgradnju ljetnikovca u Lučišću. Hektorović svojem prijatelju, čestitom vitezu, obećava besmrtnost jer mu nije podijelio preostali ulov ribe koji je dijelio na kraju svog putovanja ispred Tvrdalja. S obzirom da se Hektorović zalagao za dobre odnose među ljudima i zahtijevao ravnopravnost, sav svoj ulov ribe dijelio je s drugim ljudima, posebno s onima kojima je bilo najpotrebnije pa je stoga bilo začuđujuće da svojem prijatelju Bartučeviću ipak nije dodijelio dio ulova. Bartučeviću se obraća izrazito važnim stihovima u kojima spominje siromaštvo i neobrazovanost običnih ljudi govoreći kako staleški i imovinski status nisu odrednice ljudske

³⁷ Usp. Isto, str. 9-11.

³⁸ Jakša Ravlić, *Rasprave iz starije hrvatske književnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb 1970., str. 45.

³⁹ Usp. Isto, str. 45.

spoznaje, podsjećajući ga pritom na velikog filozofa Diogena iz Sinope.⁴⁰ Diogen iz Sinope, sin Hikesije, poznat je po svojem skromnom životu i po mudrosti koja mu je predstavljala vodilju kroz život. Govorio je da je čovjek bijedan ukoliko definira ljude po njihovom podrijetlu ili bogatstvu. Prema Diogenu, čovjek jedino može egzistirati ukoliko je pametan, a suprotno tome može „za život pripremiti jedino konopac“. Jednom je prilikom izjavio da su ljudi zainteresirani za potpuno beskorisne stvari, a da nemaju vremena za ozbiljne stvari.⁴¹ „Kad nekom zgodom niko nije hteo da se upusti u ozbiljan razgovor s njim, počeo je da cvrkuće kao ptica: posle toga se oko njega skupila gomila ljudi, i on je počeo da ih grdi što na ovakve lakrdije dolaze sa toliko žara, dok za ozbiljne stvari nemaju ni vremena ni želje“.⁴² Za Diogena raskošni život nije bit života, već je kreposni život onaj koji nas vodi do spoznaje i okreće nas prema „ljepotama duše“. Često je govorio da „naizgled oskudan čovjek“ može imati puno više negoli „naizgled bogat čovjek“.⁴³ U tom kontekstu Ambroz Tudor navodi da je Hektorović istaknuo divljenje Aleksandra Makedonskog mudrosti te kreposti Diogenovoj što je vidljivo iz zanimljive izjave: „/Jer s takvim ljudima prebivaju / Razum, pravedni sudovi, i odijevaju ih; / Krepost zato s njima potajno prebiva / Kao zlato koje zemlja pokriva; / Mislimo da ne znaju koliko ugri / Kad riječi progovore, a ono veliki mudraci; / Izvana se čini da oskudno žive, / Iznutra su stan čudesnu znanju. / Čuo si za Diogena; blaga ne imaše. Bačva bez dna stan mu bijaše, / Ipak mu zavidiše car Aleksandar, / Jer u njemu vidje veliki dar kreposti“.⁴⁴

2.1. Hektorović i pitagorejci

U Hektorovićevu djelu su također u ribarevim govorima prisutni pitagorejski elementi i simboli, što se također može primijetiti u mnogim djelima humanista 15. i 16. stoljeća pa tako i u Hektorovića koji se koristi poslovicama koje je prikupio iz djela antičkih filozofa, zatim iz „posredničkih kompilacija poput Diogenove, ali i iz narodne predaje, izreka, aforizama, apoftegma, epigrama, basni, anegdota, oštroumnih dosjetki, kratkih oblika ozbiljna ili šaljiva tona, ili pak njihove mješavine“.⁴⁵ Povezanost s Pitagorom i pitagorejcima, kako navodi Morana Čale, još se očituje u tome što je Hektorović odbacivao pohlepu i neumjerenost,

⁴⁰ Usp. Ambroz Tudor, *Petar Hektorović i njegov Tvrđalj u svjetlu novih istraživanja*, Ex libris, Zagreb 2009., str. 95-96.

⁴¹ Usp. Diogen Laertije, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979., str. 177.

⁴² Isto, str. 177.

⁴³ Usp. Tudor, *Petar Hektorović i njegov Tvrđalj u svjetlu novih istraživanja*, str. 95-96.

Usp. Laertije, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, str. 174-182.

⁴⁴ Tudor, *Petar Hektorović i njegov Tvrđalj u svjetlu novih istraživanja*, str. 96.

⁴⁵ Čale, „Tako je govorio 'mudri Fitagora'“, str.17-39: 22.

kritizirao nasilje, neznanje i razmetljivost, „pedagoški poimao svrhu humanističkog rada“, „vrednovao razboritost i izobrazbu“, „ideal zlatne sredine“, imao potrebu za djelima koja su korisna za svakodnevni život, osim toga težio je pravednosti, jednakosti i društvenom skladu.⁴⁶ Pitagora je zabranio ljudima da se mole sebi u korist ili za same sebe. Svako je pretjerivanje smatrao štetnim za ljude i osuđivao je ljude koji u nečemu pretjeruju. Svaki čovjek treba poznavati pravu mjeru kod svih stvari. Posebno je govorio o ljubavnim pretjeravanjima i užiticima.⁴⁷ Jedna od poznatijih njegovih izreka je: „Ljubavnim uživanjima treba se predavati zimi, nikako leti; u jesen i u proljeće su manje štetna, ali su škodljiva uvek i nikako ne doprinose zdravlju“.⁴⁸ Glavna tema *Ribanja* je upravo vrlina kao vrijednost koja je bila karakteristična kod renesansnih pisaca, a Hektorović je nastojao istaknuti pomoću uzdizanja kršćanskih zakona i principa, što mnogi tumače nedostatkom humanističke hrabrosti i „nastojanjem interpretiranja srednjovjekovnih pogleda i svjetonazora“, no Hektorović je daleko od toga.⁴⁹ Može se reći da je Hektorović nastojao povezati antičku misao i kršćanski nauk, a „srednjovjekovne duhovne misli su mu samo poslužile kao vodilja“.⁵⁰

Pjesnik i književni kritičar Tonko Maroević želi prikazati estetski temelj i etički oslonac koji je prisutan u Hektorovićevu djelu, a očituje se u Hektorovićevom proučavanju mjere i u načinu na koji piše, služeći se strogim ritmom te zadanom metrikom. Osim mjere u metričkom smislu, u djelu je vidljiv još jedan aspekt i smisao mjere, odnosno ona životna mjera koja nam nalaže da se podjednako moramo pridržavati stoičkih i kršćanskih načela.⁵¹ S obzirom na to da je Hektorović bio dobar poznavatelj pitagorejske filozofije te „srednjovjekovne moralike“, kako ističe Maroević, on je svoje stavove izgradio na tim temeljima te ih prenosi poslanicama ističući umjerenost i odmjerenost. Iz Hektorovićevih poslanica koje je upućivao prijateljima vidimo da se zalaže za umjerenost u ponašanju, odvažnost u govorenju, odanost dobroti i za neupitnu sklonost u odnosu na Boga kao vrhovno biće. Pozivanje na filozofa Severina Boetija također je prisutno u djelu, prilikom govorenja o čovjekovu raspoloženju i stanju s obzirom na čovjekove mogućnosti djelovanja. Pitagora kao jedan od poznatijih filozofa koji se zalagao za „numetričko“ i „mistično shvaćanje“ ostavio je velik utjecaj na Hektorovića koji je u svojem djelu mjeru povezivao i s brojevima, posebno s brojem tri, odnosno „tercetom“ koji ima

⁴⁶ Usp. Isto, str. 25.

⁴⁷ Usp. Laertije, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, str. 269.

⁴⁸ Usp. Isto, str. 269.

⁴⁹ Usp. Zaneta Sambunjak, „Duhovna potraga Petra Hektorovića“, *Croatica Christiana periodica*, 33 (63/2009), str. 23-64: 46.

⁵⁰ Usp. Isto, str. 46.

⁵¹ Usp. Tonko Maroević, „Hektorovićeva mjera: prinos čitanju zaokružena opusa“, *Colloquia Maruliana*, 28 (28/2019), str. 21-33: 21.

pozitivno značenje.⁵² Pomoću brojki koje su simboličkog značenja naglašena je simbolizacija djela te se kod čitatelja javlja uvjerenje o istinitosti djela jer brojevi su na neki način važni elementi dokazivanja istinitosti. Broj tri, kojeg je Hektorović koristio u svojem djelu, vjerojatno je u korelaciji s Božanstvom, odnosno povezan je sa Svetim Trojstvom.⁵³ Osim Pitagore, na njega je utjecao i Protagora koji je pripadao sofistima, a njegova najpoznatija izreka je da je „čovjek mjerilo svih stvari“. Iz *Ribanja* upravo vidimo Hektorovićevo pozivanje na važnost umjerenosti koju određuje upravo čovjek. „Nema dvojbe da je Hektorovićev svjetonazor sinteza i sinkretizam kršćanskih i humanističkih ideja, te da je u pojmu mjere mogao naći primjerenu mogućnost njihova povezivanja“.⁵⁴

Petar Hektorović kao jedan humanistički obrazovani autor, često se poziva na Cicerona, Diogena iz Sinope i Orfeja. Savjetuje nas da ni u kojem radu ne treba pretjerivati, čak ni u intelektualnom zbog toga jer se to može negativno odraziti na naš um i tijelo. Intelektualni rad treba povremeno zamijeniti s boravljenjem u prirodi i s putovanjima. Upravo je o tome govorio mudri Ciceron u svojem djelu *O govorniku*. Proučavajući Hektorovićev život i stvaralaštvo, uočila sam da je želeći se odmaknuti malo od knjiga, Hektorović zaozbiljno uzeo Ciceronovo poučavanje te je zbog toga krenuo na trodnevno putovanje koje su mu dva mudra ribara, Nikola i Paskoj, učinili ugodnim i poučnim prepričavajući humanistički intonirane izreke. Ribara Paskoja je Giovan Francesco Camozzi nazvao Fitagora jer je tijekom putovanja često davao savjete u obliku zagonetki o razboritom životu.⁵⁵ M. Čale ukazuje na to da je Tomislav Bogdan smatrao da ribarove misli potječu iz srednjovjekovnih pa i antičkih izvora, što je vidljivo iz djela pomoću kojih se tumači *Ribanje*, a najopsežnije takvo djelo je *Životi i mišljenja istaknutih filozofa* od Diogena Laertija. Mnogi su smatrali, pa je i Hektorović govorio o tome, da se stari Pitagora kroz život utjelovljavao, odnosno da je imao moć „metempsihoze“ pa se tako jednom pretvorio u ribu pa i u ribara, što je upućivalo na to da je on nekad prije već lovio ribu, a lov je u skolastičkoj filozofiji predstavljao metaforu za potragom za znanjem. Zbog toga mnogi Paskojevu povezanost sa Pitagorom tumače kroz utjelovljenje Pitagore u Paskoja.⁵⁶

Ribari su svoje znanje crpili iz učenih razgovora i izvodili ga iz „škole narodnih poslovice“ preuzimajući izreke starih filozofa. Dok Hektorović ne plovi, on se posvećuje svojem Tvrdalju, ljudima u njemu te posjedu, i upućuje time na moralno načelo kojim će osigurati vlastiti spokoj i blagostanje. Hektorović ističe kako se treba „kloniti krajnosti i među njima potražiti sredinu.

⁵² Usp. Maroević, „Hektorovićeve mjera: prinos čitanju zaokružena opusa“, str. 21-32.

⁵³ Usp. Sambunjak, „Duhovna potraga Petra Hektorovića“, str. 78- 83.

⁵⁴ Maroević, „Hektorovićeve mjera: prinos čitanju zaokružena opusa“, str. 32.

⁵⁵ Usp. Čale, „Tako je govorio 'mudri Fitagora'“, str. 17-20.

⁵⁶ Isto, str. 17-20.

Ravnoteža između učenosti i praktičnosti te moralni naputak u *Ribanju* da se poštuju granice umjerenosti samo su neki od segmenata Hektorovićeve tematizacije klasične vrijednosti *mediocritas* – poveznice između pitagorejskih simbola, Aristotelove etične srednjosti ili umjerenosti, Horacijeve zlatne sredine^{.57}

Hektorović nas svojim djelom upozorava na simboliku i na važnost brojeva te njihova značenja. Njegovo se djelo, kako navode Slavomir i Zaneta Sambunjak, može promatrati kao jedna „velika zagonetka“, a možemo je shvatiti jedino udublјivanjem u djelo i zahvaćanjem punog smisla djela što zahtijeva napor i intelektualni trud. Hektorović čezne za besmrtnosti i za vječnosti, a oslanja se na Pitagoru i na njegovo „učenje o simetriji kojom može postići sklad u životu i na taj način sebi osigurati besmrtnost“.⁵⁸ *Ribanje* je napisao upravo da bi „oživio nešto što je mrtvo“, jer je svjestan prolaznosti i kratkog vijeka svega što postoji. S. i Z. Sambunjak su za navedeno istaknuli povezanost s anegdotom o psu i Pitagori, kod koje se smatra da je pas na ulici bio „reinkarnacija Pitagorina pokojnog prijatelja“.⁵⁹ Pritom, autori ističu da se prilikom čitanja djela, zahtijeva napor i razumsko promišljanje jer je Hektorović koristio matematičku, logičku, racionalnu, muzičku metodu, preuzetu od pitagorejaca. To je prisutno primjerice kod govora o tijeku rijeka kojeg je on tako dobro obrazložio i argumentirao da je svoje čitatelje uvjerio u istinitost djela.⁶⁰

Pitagorejci su poznati i po svojim „Zlatnim stihovima“, a u središtu je njihova učenja, pa tako i čitava svemira upravo vatra, dok su ostali osnovni elementi posljedica geometrijskih oblika. Hektorović je u svojem djelu koristio određene „Zlatne stihove“ pitagorejaca, naglašavajući simboličnost i metaforičnost kao temeljne odrednice „svoje filozofije“.⁶¹ Kao i kod Pitagore, i kod Hektorovića je sve povezano s brojevima, s „božanskim idejama“ i često je prisutno preneseno značenje. Najbolji primjer za to je „pitagorejski ypsilon“ koji u prenesenom značenju može označavati postojanje dva puta, između kojih čovjek mora birati ukoliko se nađe na raskršću puteva prilikom čega je samo jedan put pravi. Možda je zbog ovoga Hektorović krenuo na svoj put u nastojanju da otkrije onaj pravi put, odnosno smisao svojega života.⁶² Nije teško zaključiti da je Hektorović na kraju svoga života odlučio otići na putovanje kako bi došao do pravih odgovora na neka pitanja koja su mu se nametala tijekom čitava života. Kako je sad tek stekao mudrost i veliko iskustvo, odlučio je sve ostaviti i krenuti u potragu za istinom.

⁵⁷ Isto, str. 29.

⁵⁸ Sambunjak, *Tragalac za smislom - Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, str. 247.

⁵⁹ Isto, str. 245-251.

⁶⁰ Isto, str. 254-255.

⁶¹ Isto, str. 340.

⁶² Isto, str. 349-351.

2.2. Hektorović i Platon

Mnogi Hektorovića povezuju s Ficinom koji je prvi u renesansi oživio Platonovu misao te ju je povezo s kršćanskim naukom, također govoreći o *Etosu*. Kasnije su se renesansni pjesnici oslanjali na njegovo razmišljanje i prenosili ga u svojim djelima. Prvo što Hektorović ističe je nepouzdanost osjetilne percepcije kojom ne možemo dosegnuti vrhovnu istinu i steći vrlinu mudrosti. Ljudska duša se postepeno uzdiže do nebesa uz pomoć sluha, ali i intelekta i tada se ona počinje prisjećati onoga što je nekada imala u svijetu ideja, u idealnoj sferi. U Hektorovićevom djelu prisutna je duhovna kontemplacija i „intelektualna refleksija približavanja punoj istini“.⁶³ To se prvenstveno vidi u posljednjem dijelu *Ribanja* kada on opisuje povratak na rt Kabal, gdje opisuje svoje putovanje te „filozofskom kontemplacijom“ otkriva dubinu znanja ribara i njihovo „bogatstvo duha“. Uz to, govori i o tematici prolaznosti života, a smisao pronalazi u kršćanstvu i utjese te sigurnosti koju ono donosi. Ističe se Božja veličina, a svi bi trebali živjeti kreposno kako bi ih Bog koji sve vidi naposljetku mogao nagraditi.⁶⁴

Hektorović govori o Bogu, kozmosu, vremenu, vrlinama i krepostima. Prema Diogenu Laertiju, na čija se izvješća Hektorović oslanjao, za Platona je postojao „samo jedan stvoreni kozmos, što se može čulima osetiti, i on je bio stvoren od Boga. On je i živ zato što je živo bolje od neživog, i ovo delo je proizveo najsavršeniji uzrok. Kozmos ostaje neuništiv zato što se ne rastvara kao ni božanstvo. Bog je uzrok cjelokupnog stvaranja“.⁶⁵ Kozmos se sastoji od četiri temeljna elementa koji mu pružaju čvrstoću, vidljivost, proporcionalnost i potpunost. Bog nema uzroka jer je najljepša stvar pa stoga ni ne može imati uzrok. Stvorio je vrijeme na temelju slike vječnosti.⁶⁶ Da bi vječnost postojala, trebaju postojati Sunce i Mjesec, o kojima također govori i Hektorović u svojem djelu. Hektorovićeva inspiriranost Platonovom filozofijom te njegova upućenost u njegov nauk, barem posredstvom Diogena Laertija, vidljiva je i u slučaju Hektorovićevog spominjanja vrlina. U Platonovoj filozofiji istaknute su četiri osnovne vrline kao što su razboritost, pravednost, hrabrost i umjerenost, a čije spominjanje i tematiziranje nalazimo i u Hektorovićevom djelu. Čitajući djelo *Ribanje*, možemo uočiti da je Hektorović od svojih ribara zahtijevao da budu razboriti, hrabri, pravedni te umjereni.

U Hektorovićevu djelu vidljivo je nadahnuće Platonovom filozofijom koju on povezuje s kršćanskim naukom ukazujući pritom na nepouzdanost osjetila u spoznaji, posebice kada je

⁶³ Usp. Bojan Bujić, „Muzika, etos i prošlost u Hektorovićevu Ribanju i ribarskom prigovaranju“, *Muzikološki zbornik*, 26 (1990), str. 17-28: 22-26.

⁶⁴ Usp. Isto, str. 22-26.

⁶⁵ Usp. Laertije, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, str. 108.

⁶⁶ Usp. Isto, str. 108.

riječ o spoznaji vrlina i njihovom ostvarenju u praktičnom životu. Duša se može uzdići do nebeske sfere gdje će se prisjetiti harmonije koju je nekada posjedovala i uživala u toj „idealnoj sferi postojanja“.⁶⁷ „I upravo kako je Ficino objašnjavao da se do potpunoga smisla, najprije nagoviještenoga poezijom i muzikom, duh uzdiže kontemplacijom, i Hektorović se intelektualnom refleksijom polako približava punoj istini onoga što mu je ribarsko pjevanje ranije tek nagovijestilo. Zato je Hektoroviću bio potreban opis povratka na Kabal, njegovo fizičko distanciranje od ribara, te oslanjanje na memoriju koja mu omogućuje da u čisto misaonom modusu pronikne u ono čega je prethodnoga dana bio svjedokom. Valja imati na umu da trećega dana plovljenja nitko u Hektorovićevoj družini više ne pjeva, u onome što sada proživljava pjesnik priziva u sjećanje ono što je prošlo“.⁶⁸ Bujić ističe kako se Hektoroviću tek tada „istinu otkriva puna dubina i bogatstvo duha njegovih suputnika ribara kojima on onda zamjera da su ga varali, govoreći mu o svojoj tobožnjoj priprostosti, dok nisu svojim platonovski shvaćenim *furor divinus* otkrili dublju istinu. Oslanjanje na memoriju ionako je jedan od standardnih elemenata srednjovjekovnoga i humanističkoga poimanja muzike i umjetnosti uopće“.⁶⁹ Hektorović spominje i pitanje o prolaznosti života, čime upućuje na kršćansku utjehu u kojoj pronalazi smisao ljudske egzistencije.⁷⁰

2.3. *Hektorović i Aristotel*

U Hektorovićevu djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje* nailazimo na neke stihove u kojima Hektorović govori o obrazovanju, a u tim se stihovima prepoznaju Aristotelovski elementi. Aristotel je također govorio o obrazovanju, tvrdeći da su za obrazovanje potrebni „prirodna obdarenost, rad i neprestano vježbanje“.⁷¹ Hektorović stalno naglašava svojim ribarima da se moraju usavršavati, biti vrijedni, marljivo raditi, znajući da su oni već prirodno izuzetno obdareni. Obrazovanje je temelj svega, osigurava čovjeku sreću i omogućuje krepostan život, a Aristotelu je krajnji cilj bio služenje vrlinom. Najveća dobra su duševna dobra, zatim tjelesna, a naposljetku su izvanjska dobra poput ugleda i bogatstva međutim, ona nisu jednako važna kao duševna dobra, ali su sva dobra važna prilikom ostvarivanja sreće, a živeći „teoretskim životom“ kojim postižemo obrazovanje, moći ćemo steći krepostan život.⁷²

⁶⁷ Usp. Bojan Bujić, „Echoes of Italian Music in the Culture of the Croatian Coastal Area in the Sixteenth Century“, *Kroatologija*, 1 (1/2010), str. 21-37: 26.

⁶⁸ Bujić, „Echoes of Italian Music in the Culture of the Croatian Coastal Area in the Sixteenth Century“, str. 27.

⁶⁹ Isto, str. 27.

⁷⁰ Isto, str. 26-30.

⁷¹ Usp. Laertije, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, str. 145.

⁷² Usp. Isto, str. 145-149.

U Hektorovićevu djelu također je prisutno izlaganje o tijeku voda koje je povezano s Aristotelovom *Meteorologicom* o kojoj osim Hektorovića piše i autor Nikola Vitov Gučetić.⁷³ Nalazimo teorijske pretpostavke na kojima Hektorović gradi svoje učene razgovore upravo u Aristotelovom djelu *Meteorologica* u kojemu je dano objašnjenje o kružnom toku vode. Uspoređujući Aristotelovu *Meteorologicu* i Hektorovićeve stavove u *Ribanju*, Josip Talanga zaključio je da je jedina bitna razlika da je Hektorović pri dokazivanju valjanosti pretpostavki koristio iskustvo i pokuse. Oslanjao se na svoje svakodnevno iskustvo prilikom objašnjavanja procesa kondenzacije vodene pare. Također je uvodio pokuse kako bi dokazao da toplina privlači vlažnost⁷⁴:

„Istinu ću ti reć, nijedna stvar ina
Ne čini rike teć neg sunca vrućina.
Jes' vidil vrućinu koliku moć ima,
Da svaku vlažinu pritežuć pojima“.⁷⁵

Aristotel se u svojim djelima, nasuprot Hektoroviću, nije toliko pozivao na iskustvo, no iznimka je upravo u ovom djelu *Meteorologica* „gdje se ipak oslanja na iskustvo te deduktivno izvodi glavna načela“.⁷⁶ Predmet Aristotelova spisa su pojave koje se odvijaju putem zakona prirode, ali „nepravilnijim tijekom od prvih tvarnih počela“.⁷⁷ Ovo je jedan od rijetkih Aristotelovih spisa u kojima govori o stvarnom iskustvu i jedino je takvo djelo, odnosno jedini autoritet za meteorologiju sve do pojave Descartesova djela *Discours de la methode* i djela *De subtilitate* Girolama Cardana.⁷⁸ Aristotel je kritizirao Platonovo tumačenje toka voda, odnosno njegovo shvaćanje nastanka mora i rijeka. Platon je pak smatrao da podzemnim kanalima teku sve vode i da onda sve one odlaze u jednu zajedničku vodenu masu iz koje ponovno dolaze sve ostale vode, kako stajaćice tako i tekućice. Aristotelov komentar na to bio je da bi onda sve vode tekle suprotno, odnosno prema gore. Aristotel, pa tako i Hektorović su polazili od toga da kopno okružuju morske vode.⁷⁹ Josip Talanga smatra da cijeli je Hektorovićeve spjev prožet „protureformacijskim spiritualizmom“ i „dualizmom renesansnog naturalizma“ što je vidljivo u njegovim prigovaranjima. Upravo je za spjev o kružnom toku vode karakterističan

⁷³ Usp. Tudor, *Petar Hektorović i njegov Tvrdalj u svjetlu novih istraživanja*, str. 105.

⁷⁴ Usp. Josip Talanga, „Petar Hektorović i Aristotelova 'Meteorologica'“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 14 (1-2; 27-28/1988), str. 77-84: 81-83.

⁷⁵ Talanga, „Petar Hektorović i Aristotelova 'Meteorologica'“, str. 81.
Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, str. 34.

⁷⁶ Talanga, „Petar Hektorović i Aristotelova 'Meteorologica'“, str. 81

⁷⁷ Isto, str. 81.

⁷⁸ Usp. Isto, str. 81.

⁷⁹ Usp. Isto, str. 83.

„Aristotelov dualizam“ koji podrazumijeva „spekulativno-deduktivnu teoriju“ jer se svi zaključci izvode na deduktivan način, a ta je teorija okarakterizirana renesansnim duhom s prisutnim „istraživačko-eksperimentalnim elementima“.⁸⁰

2.4. Uzročnost i simboličnost

U literaturi postoji spor oko Hektorovićevo tzv. realizma te se razmatraju mogućnosti njegove idealizacije likova ribara Nikole i Paskoja kao i mogućnost da su oni zapravo njegov “alter ego”.⁸¹ Jer, neobičnim se činilo da ribari, “obični” pučani poznaju izreke starih filozofa te bivaju upućeni u filozofske teme poput morala i kozmologije. U tom pogledu zanimljiva je i čuvena poslanica koju je Hektorović uputio Mikši Pelegrinoviću te uz koju je ponudio i notni zapis koji je čuo od ribara na svojem putovanju. Ribari govore o ljepoti prirode, a iz njihovih pjevanja može se uvidjeti njihovo poimanje ljepote te poznavanje filozofije.⁸²

„Tko ča nima u sebi

Da dati nemore ni meni ni tebi“.⁸³

Ovo možemo povezati s konceptom uzročnosti kako je shvaćen u kršćanskoj filozofiji, jer svaki uzrok ima određenu savršenost u sebi koja se kasnije očituje u učinku. Nadmoć nad učinkom ima uzrok iz čega se zaključuje da sam sebi ne može nitko biti uzrok i da nitko ne može nešto dati ukoliko to nema u sebi.⁸⁴

Ulogu simboličnosti možemo prepoznati prilikom Hektorovićevo spominjanja Sunca, koje je za njega antropomorfno i jednako Bogu. Sunce je opisao „strogo logički“ i nastoji se znanstveno objasniti povezanost Sunca s Bogom što se prepoznaje u njegovu govoru o Bogu kojeg završava onda kada Sunce zalazi. Osim Sunca, spominje i Mjesec kojeg povezuje s muškim rodnom, no Sunce i Mjesec ne mogu se razmatrati odvojeno, već se promatraju kao jedna cjelovita ličnost koja je sastavljena od ženskih i muških osobina. Kako tvrde S. i Z. Sambunjak, opisivanje Sunca i Mjeseca povezano je s čovjekom, koji se sastoji od duše i tijela.⁸⁵

U Hektorovićevo djelu spomenuti autori, osim aspekta simboličnosti prepoznaju i elemente hermetizma. Na samom početku djela vidljivo je da vlada kaotično stanje u kojem su ribari bili iscrpljeni, a kako se djelo približava kraju odvija se veliki zaokret te nastaje red zahvaljujući

⁸⁰ Usp. Isto, str. 81-83.

⁸¹ Usp. Meštrović, „Bilješke o 'Ribanju i ribarskom prigovaranju““, *Crkva u svijetu*, str. 66-68.

⁸² Usp. Bujić, „Muzika, etos i prošlost u Hektorovićevo Ribanju i ribarskom prigovaranju“, str. 22.

⁸³ Isto, str. 22.

Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, str. 37-38.

⁸⁴ Usp. Hrvoje Relja, *Tomistička filozofija*, Leykam international, Zagreb 2021., str. 110.

⁸⁵ Usp. Sambunjak, *Tragalac za smislom - Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, str. 86-89.

mudrosti i znanju ribara pa dolazimo do „stanja kozmosa“. Na ovaj način su neki antički filozofi objašnjavali prijelaz iz stanja neobrazovanosti u stanje obrazovanosti, koristeći pritom pojmove kaosa i kozmosa.⁸⁶

2.5. Hektorovićev smisao za estetiku

S obzirom da je Hektorović odgajan u obitelji plemenitog roda, bio je obrazovan i u području umjetnosti, slikarstva, glazbe, kiparstva, a njegov smisao za estetsko uviđa se i u njegovoj gradnji utvrde Tvrđalj. Živeći u kući svojih roditelja, koji su bili jedna od bogatijih obitelji otoka u to vrijeme, posjedovao je brojne predmete, nakit, odjeću, pribor koji su bili izrađeni u renesansnom stilu. Poznajući principe i zakone gradnje, namjeravao je svoj Tvrđalj učiniti lijepim, a ujedno i korisnim. Inzistirao je na jednostavnosti i na gradnji u renesansnom duhu s elementima rustike bez ikakvih raskošnih ukrasa. Gradnjom svoje utvrde i njezinom koncepcijom nastojao je sebe potpuno sjediniti sa sredinom u kojoj živi i djeluje, a takvo nastojanje očitovalo se kasnije i kroz djelo *Ribanje*.⁸⁷ Unatoč tome što u *Ribanju* nije direktno opisivao prirodu, na specifičan je način prikazao svoj odnos prema ljepotama sredine i prirode koja ga okružuje. Iz toga se uviđa njegov odnos prema Lijepom, kojeg se uočava preko prirode. Zahvaljujući njegovu renesansnom znanju i načinu života, on nam ukazuje kako je moguće uživati u Lijepom, prepustiti se užiticima i „doživjeti puninu zaborava“, a zaborav mu posebice pružaju more i pejzaž koje uvelike opisuje u svojem djelu.⁸⁸ Sve u Tvrđalju, a i u njegovom *Ribanju* ima svoj značaj, smisao, mjeru, mjesto, čvrstoću i odsutna je svaka suvišnost. Povezanost *Ribanja* i Tvrđalja je upravo u tome što su u djelu ribari svojim izrekama i uvjerljivošću ljudima dokazali istinitost djela, a prilikom gradnje Tvrđalja graditelji su preko jednostavnosti koje su se pridržavali dosljedno dovršili utvrdu i učinili je smislenom. Isto kao što izreke ribara u djelu izražavaju moralna načela, tako kameni natpisi u Tvrđalju nalažu životne savjete. Pomoću Hektorovićeve poznavanja umjetnosti i njezina implementiranja u utvrdu Tvrđalj, može se uočiti njegov smisao za filozofiju. Unutar svoje utvrde dao je uklesati brojne natpise koji su prvenstveno filozofijskog karaktera. Proučavajući natpise i otkrivajući njihov dublji smisao, uočava se stvaran razlog gradnje utvrde, ali također i Hektorovićevo poznavanje antičke filozofije, Hektorovićev pogled na život te razlog pisanja djela *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. On je svoj humanistički svjetonazor povezo s antičkom kulturom i filozofijom čime je uspio obnoviti antičku predaju. Poput antičkih filozofa kojima je bilo od

⁸⁶ Usp. Isto, str. 107.

⁸⁷ Usp. Cvito Fisković, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Matica Hrvatska, Split 1971., str. 139-174.

⁸⁸ Usp. Rafo Bogišić, *Na izvorima*, Čakavski Sabor, Split 1976., str. 56-57.

izuzetne važnosti zalaganje za opće dobro, on je svoju utvrdu gradio toliko nesebično s namjerom gostoprimstva i prihvaćanja svih koji su u nju kročili. Čak je brojne natpise posvetio siromasima i putnicima, a o težacima i ribarima je pisao hvaleći njihovu razboritost, unatoč tome što potječe iz aristokratske obitelji. Uočava se Hektorovićeve ljudskost, humanost i povezanost sa svojim krajem koju je on uspješno iskazao i u svojem Tvrđalju i u književnom djelu.⁸⁹ Iako je riječ o posve različitim umjetničkim vrstama, srodnost Tvrđalja i *Ribanja* očituje se u težnji za harmonijom života u svojoj zajednici, a to se pokazuje i kroz odnos posvemašnje jednostavnosti i uzvišene mudrosti. To je još jedan pokazatelj Hektorovićeve humanističke vizije punine života i njegovog osjećaja za moralnu ljepotu kao i ljepotu prirode i ovozemaljskih stvari.

⁸⁹ Usp. Fisković, *Baština starih hrvatskih pisaca*, str. 139-174.

3. BOG, DUŠA I TIJELO

Hektorović se u svojem djelu dotiče odnosa tijela i duha, o čemu su još govorili antički filozofi te pritom smatra kako su tijelo i duh nerazdvojivi, odnosno tijelo ne može postojati bez duha, isto kao što duh ne može postojati bez tijela. U poslanici svojem prijatelju Nalješkoviću napisao je: „sa tilom je svezan, kako znaš, s našien duh“,⁹⁰ što također govori da je Hektorović promišljao ovu značajnu filozofsku temu odnosa duše i tijela. Postoje i mišljenja da je taj Hektorovićev odnos duše i tijela zapravo odnos „napisanog i nenapisanog“, odnosno „skrivenog i otkrivenog“ u Hektorovićevu djelu.⁹¹ Što se tiče odnosa s Bogom koji se može prepoznati u *Ribanju*, Hektorović nam taj odnos kao „kršćanski filozof“ tumači kroz svojevršno filozofsko traganje za „savršenim stvoriteljem Bogom“ kojeg je moguće spoznati i slijediti ga. Z. Sambunjak ističe da je smatrao da materijalni svijet postoji i da je stvoren od nečega, a s obzirom na postojanje „stvorenog svijeta“, nužno je traganje za „savršenim stvoriteljem“.⁹² Ovdje se vidi novoplatonički utjecaj sv. Augustina te samim time uvjerenje da „čovjek može samoga sebe nadići“ te se ujediniti s Bogom koji u sebi „nosi arhetip svih stvorenja“, a s obzirom na Hektorovićevo promišljanje o prolaznosti fizičkog svijeta koji je pun nedostataka, posebno što se tiče ljudskih stanja i njihovih trajnih nezadovoljstava koja proizlaze iz pogrešnog identificiranja, Hektorović ipak vjeruje da postoji ponovno rođenje duše, odnosno „obnova“ kojom nestaju sve patnje i gubitci dodijeljeni u prolaznom svijetu.⁹³ Ljudi na ovom svijetu su svjesni svoje smrtnosti što ih tjera u bijedu, misleći da su tek individue osamljene u vlastitim nedostacima i strepnjama, ne uviđajući svoju „božansku prirodu“ koja je u njima samima. Upravo zbog toga Hektorović odlazi na put sa dva ribara koja misle da su tek obični ribari, nastojeći im ukazati na vrijednost i božanstvenost koju imaju u sebi. Trodnevni put koji nije bio toliko siguran predstavljao je potragu za vrlinama i „alegoriju o nesigurnosti života“. Životu, isto kao i ovom putovanju, prijete nepredvidljive okolnosti i kušnje.⁹⁴

Za Hektorovića kao uvjerenog i predanog kršćanina Bog je predstavljao početnu i krajnju točku svake njegove misli i stvaralaštva. „S tom je mišlju Hektorović gradio svoj Tvrđalj, koji predstavlja svojevršni mikrokozmos, pravi odraz makrokozmosa što ga je i on poput srednjovjekovnog poimanja shvaćao kao knjigu koju je Bog prstom ispisao u svemiru“.⁹⁵ Svoj

⁹⁰ Usp. Sambunjak, „Duhovna potraga Petra Hektorovića“, str. 43-64: 44.

⁹¹ Usp. Isto, str. 44.

⁹² Usp. Isto, str. 44.

⁹³ Usp. Isto, str. 44.

⁹⁴ Usp. Isto, str. 62.

⁹⁵ Usp. Ante Topčić, „Gradnja, ribarenje i pisanje Petra Hektorovića“, *Crkva u svijetu*, 56 (1/2021), str. 108-124: 114-115.

je Tvrdalj povezivao s Jeruzalemom. Iz toga se može zaključiti da je Hektoroviću bio jako važan simbolizam, koji je predstavljao „opći spoznajni princip“, a iz toga proizlazi teza da je sve što je stvoreno ili što će tek nastati samo način za ukazivanje na „višu činjenicu“, odnosno na Boga kao „prvu monadu“ i „stvaralački um“.⁹⁶ Tako građevina, točnije njegov Tvrdalj predstavlja nešto materijalno, materijalan život i nešto tjelesno, dok natpisi u Tvrdalju i stihovi u Ribanju predstavljaju nešto duhovno, netjelesno. A za Hektorovića su tijelo i duh „dvije neodvojive sastavnice života“, pa su shodno tome „moralnost i misao“ dvije neodvojive supstancije u području umjetnosti. Tako primjerice Ante Topčić vidi Hektorovićev odnos prema Bogu stvoritelju i prema umjetnosti koja zahvaća čovjekov život u cjelini. On tvrdi da je Hektorović zapravo umjetnost shvaćao na skolastički način, čime se isticala praktična svrha umjetnosti, a svoje je natpise pisao inzistirajući na čovjekovom „intelektualnom naporu“ te na „tjelesnoj požrtvornosti“. Hektorović je na neki način gradnjom Tvrdalja oponašao Božje stvaranje, „stvaralački čin“ unutar kojeg se očituju sklad i ljepota, ali dublji smisao gradnje odnosi se na izgradnju čovjeka unutar kojeg prebiva Duh Sveti.⁹⁷

U antici je bilo prisutno naglašavanje tjelesne dimenzije ljubavi, a Hektorović kao zagovaratelj kršćanske vjere, u svojoj zreloj dobi, zanemaruje tjelesne užitke te izabire žrtvu i patnju, odnosno „pokajnički aspekt ljubavi“ u kojoj se nastoji oduprijeti tjelesnim užiticima. To da je bio kršćanski pisac prema Topčiću se očituje u njegovu načinu pisanja koji je pretežno bio „dogmatski“, a njegov „filozofski karakter“ u djelu *Ribanje* očituje se ponajviše u kratkim izrekama čiji sadržaj je imao pretežito filozofski smisao.⁹⁸

Osnovne komponente Hektorovićeve djela su humanizam, demokratizam, sklonost moraliziranju i filozofiranju i ljubav prema narodnoj pjesmi te njegova originalnost koja ga uzdiže i razlikuje od ostalih pisaca njegovog doba. On je na neki način „filozof“ koji je povezo renesansni duh s kršćanskim vrijednostima podsjećajući na svijest o narodu koji teži opstanku, a izlaz vidi u Bogu.⁹⁹

Petar Hektorović govorio je i o zagrobnom životu jer je često upadao u teške egzistencijalne krize i depresije. Iz pisma koje je uputio Nikoli Nalješkoviću, svome prijatelju iz Dubrovnika, može se prepoznati njegov pesimistički duh i odustajanje od pisanja što također govori da je Hektorović bio svjestan teškoće života i neprilika koje se mogu odvijati. Često je obuzet crnim

⁹⁶ Isto, str. 115.

⁹⁷ Usp. Isto, str. 115-116.

⁹⁸ Usp. Sambunjak, *Tragalac za smislom - Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, str. 19-22.

⁹⁹ Usp. Krunoslav Milas, „Pokušaj interpretacije 'Ribanja i ribarskog prigovaranja'“, *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, VI (2/1976), str. 93-110: 106-108.

mislima govorio da će napustiti život.¹⁰⁰ Rješenje pronalazi upravo u mudrosti i u nastojanju da osmisli i prikaže principe sretnog, ispunjenog života i blaženstva.

S obzirom da je bio kršćanin i da je živio u skladu s kršćanskim moralnim zakonima, ono čemu je Hektorović odlučio ipak posvetiti pažnju tijekom svojeg života je spasenje svoje duše. Na sreću Hektorović nikada u potpunosti nije odustajao od života, a to je prvenstveno zbog utjecaja vjere, pa je odlučio potkraj svojeg života otići na trodnevno putovanje koje opisuje u svojem djelu *Ribanju* kako bi još jednom mogao doživjeti potpuni užitek.¹⁰¹

3.1. *Hektorović i kršćanski nauk*

Jedna od glavnih tema *Ribanja*, za koju se smatra da ju je Hektorović preuzeo od nekih kršćanskih filozofa jest govor o vrlinama, posebno o umjerenosti i o razboritosti. Naizgled se čini da ribari u djelu iznose pučke i narodne pjesme, a zapravo riječ je o filozofskim temama. Neki autori smatraju da je pak Hektorović ovu teoriju preuzeo od Sokrata, Boetija, Pitagore, Diogena, ali je uzore nalazio i u kršćanskoj filozofiji.¹⁰² Jedna od filozofskih tema kojoj se u djelu pridaje najviše pažnje je smrt koju Hektorović spominje na mnogim mjestima povezujući je s prolaznošću života. Zbog smrti koja nas sve zahvaća, Hektorović govori kako je važno da ljudi budu odgovorni za ono što rade i da su svjesni svojih grijeha jer ih u suprotnom čeka „pakao u mukama s đavolima“.¹⁰³ S obzirom da su ljudi smrtni i svjesni su toga, oni teže besmrtnosti, a nju mogu postići proživljavajući bolest, patnju i smrt. Za Hektorovića je to stanje predstavljalo drugačiji oblik življenja, prelazak u „život nakon smrti“.¹⁰⁴ Oslanjajući se na Heraklitov nauk o prolaznosti, istaknuo je važnost promjene i u životu i u prirodi, pa stoga odlazi na putovanje koje shvaća kao „obnovu“ nakon kojeg postiže neku formu besmrtnosti. Nemir, patnja i smrt predstavljaju kaos i do njih čovjek treba doći kako bi se mogao vratiti na izvorno stanje i prisjetiti svoje biti te ju na taj način ispunjavati.¹⁰⁵

Istinitost sadržaja je Hektoroviću bila izuzetno važna, a osim toga ističe važnost sklada i didaktičnosti, ritma, jasnoće te točnosti. Važnost sklada je povezana s vremenom i njegovim shvaćanjem na što nas upućuju neki od kamenih natpisa u utvrđi Tvđalj. Ravlić smatra kako se u Hektorovića vidi utjecaj Sv. Augustina, a osim od Augustina, mnoge je svjetonazorske stavove preuzeo i od Tome Akvinskog. Za Augustina sklad predstavlja oblik svake ljepote.

¹⁰⁰ Usp. Rafo Bogišić, *O hrvatskim starim pjesnicima*, Matica Hrvatska, Zagreb 1968., str. 11.

¹⁰¹ Usp. Isto, str. 12-13.

¹⁰² Usp. Sambunjak, *Tragalac za smislom - Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, str. 110-111.

¹⁰³ Usp. Isto, str. 115.

¹⁰⁴ Isto, str. 115.

¹⁰⁵ Usp. Isto, str. 140-141.

Toma se oslanjajući na Aristotela slaže s tezom da lijepo i dobro nisu isto. Hektorović se nikada nije odricao moralnih pretpostavki svojega vremena te je na njih upozoravao u svome *Ribanju i ribarskom prigovaranju*.¹⁰⁶ Dosljedan svom kršćanskom nauku, i djelo i utvrdu gradio je u duhovnom i etičkom jedinstvu. Veliki utjecaj na Hektorovića imao je i Severin Boetije koji je u prvi plan postavio pitanje ljudske egzistencije, a posebno je pritom isticao pitanje čovjekove sreće koja se nametnula u to vrijeme kao temeljni etički problem.¹⁰⁷ Hektorović je također pokušavao riješiti pitanje ljudske egzistencije o čemu će u posljednjem dijelu rada biti više rečeno osvrćući se pritom na skrivene natpise u utvrdi Tvrđalj.

3.2. Mit i zbilja

Hektorovićevo djelo *Ribanje i ribarsko prigovaranje* moguće je okarakterizirati kao mit, ali i kao zbilju, međutim ne može se reći da ono u potpunosti pripada jednome ili drugome već se nalazi na „granici mitskog i zbiljskog“. ¹⁰⁸ Mit se definira kao „povijesna priča iz narodne tradicije, govori o nadnaravnim bićima, precima ili junacima koji služe kao praiskonski tipovi i obrasci ponašanja u primitivnom gledanju na svijet“. ¹⁰⁹ Slavomir i Zaneta Sambunjak pojašnjavaju kako se, za razliku od mita, zbilja ili stvarnost mogu definirati kao nešto što je istina i realnost, a ne neki san. Stvarnost je „ukupnost stanja onoga što je stvarno, svojstvo onoga što materijalno postoji“. ¹¹⁰ Svrstavanjem *Ribanja* između stvarnosti i mita, Hektorović nastoji uvjeriti čitatelje u istinitost natpisa u svojoj utvrđi Tvrđalj te u istinitost djela. Bog je taj koji je duhovan i dobar, on je „stvoritelj svega“ pa tako i materije, te nas Bog nikada neće napustiti. Bog na neki način spada u ono mitsko, ali se preko čovjeka manifestira i to se može otkriti u realnosti. ¹¹¹ „Materija i duh se prožimaju kao što se prožimaju i izjednačuju mit i zbiljsko događanje“. ¹¹² Čovjek je primio duh od Boga. U svojem djelu Hektorović je uistinu nastojao prikazati ono mitsko i ono zbiljsko. Primjerice prilikom nekih mitskih događaja i prepričavanja antičkih mitova, on nastoji pokazati kako je i stvarnost povezana s mitom, jer je ona kao takva čudesna i zato se povezuje s mitom, ali i obična i zbog toga je stvarnost. *Ribanje* je ujedno i svojevrsni pokušaj dokazivanja Božje egzistencije, a pri samom kraju djela Hektorović nas upozorava kako se smrti, koja je preduvjet za sreću i rajski život, ne treba bojati

¹⁰⁶ Usp. Ravlić, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, str. 18-19.

¹⁰⁷ Usp. Isto, str. 28.

¹⁰⁸ Usp. Sambunjak, *Tragalac za smislom - Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, str. 355.

¹⁰⁹ Usp. Isto, str. 355.

¹¹⁰ Usp. Isto str. 356.

¹¹¹ Usp. Isto, str. 356.

¹¹² Isto, str. 356.

jer nakon nje slijedi zagrobni život pa ta istina i stvarnost smrtnosti ipak imaju dublji značaj, a ne predstavljaju samo mit.¹¹³

¹¹³ Usp. Isto, str. 356-357.

4. MUDRE IZREKE I KAMENI NATPISI

4.1. Mudre misli ribara u djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje*

Petar Hektorović je nastojao svojim *Ribanjem i ribarskim prigovaranjem* ostaviti dojam na ljude potičući ih na kreposni život u skladu s Bogom i s vrlinom. Bez mudrih misli koje ribari izgovaraju u ovom djelu, ono ne bi bilo potpuno i ne bi se otkrio smisao djela. Mudre misli odnose se na poroke i njihovo osuđivanje, na dobrotu, pravednost, poštenje, promišljenost, na razumni život, grijeh. Prvo o čemu ribari govore jest umjerenost kojom se treba voditi u životu. Stihove o umjerenosti možemo povezati s kršćanstvom, odnosno sa sedam smrtnih grijeha i s deset božjih zapovijedi. Također može ih se dovesti u vezi s asketskom filozofijom kojom se ističe odricanje, odnosno potiskivanje strasti i nekih tjelesnih potreba s ciljem postizanja duhovnog zadovoljstva. Osim o umjerenosti, ribari govore i o dobroti smatrajući da jedino dobar čovjek može postići nešto u životu. Jedan od temeljnih oslonaca Hektorovićeve djela čini upravo kršćanska religija, odnosno „Stvoritelj“ pa on vjeruje u život nakon smrti koji je jedino moguće postići dobrim djelovanjem.¹¹⁴ Postavlja se pitanje je li čovjek radi „dobro samo radi dobrote“ ili to radi kako bi nakon smrti otišao u raj. Kada je riječ o Hektorovićevo tematiziranju vrline, tada se u obzir trebaju uzeti utjecaji i inspiracije proizašle također i iz antičke filozofije. Tako se primjerice Aristotelovski utjecaj može uočiti kada govori o pravednosti, koja je za Hektorovića važna vrлина. Isto kao i kod Aristotela, Hektorović ističe da je bolje izgubiti nego nepošteno pobijediti¹¹⁵:

„Oberi pri škodu neg sraman dobitak

I inu nezgodu neg porugan žitak“.¹¹⁶

Osmišljavanje pravila i savjeta za pošten i krepostan život susrećemo još u antici, a čitanjem ovog djela vidimo kako je Hektorović poticao na život u skladu s moralom i s kršćanskom naukom. Nera Meliš ističe kako se u renesansi tijekom koje je Hektorović djelovao, isticala kao i u racionalizmu, važnost razuma te je um odlučivao prije srca, a razumno promišljanje osiguravalo je krepostan život. Ukoliko čovjek zgriješi, može se vratiti na ispravni put kajanjem, jer Bog koji je dobar oprašta grijehe. Hektorović osuđuje grešnike govoreći kako su takvi „nasilni i licemjerni“.¹¹⁷ „Sve te misli protkane su dubokom pobožnošću, moralom i

¹¹⁴ Usp. Nera Meliš, „Tematika i izvori mudrih misli u ribanju i ribarskom progovaranju Petra Hektorovića“, *Digitalna knjižnica*, Završni rad, (2018): 21-25.

¹¹⁵ Usp. Meliš, „Tematika i izvori mudrih misli u ribanju i ribarskom progovaranju Petra Hektorovića“, str. 21-25.

¹¹⁶ Isto, str. 25.

Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, str. 65.

¹¹⁷ Usp. Meliš, „Tematika i izvori mudrih misli u ribanju i ribarskom progovaranju Petra Hektorovića“, str. 21-25.

poniznošću. To su Hektorovićeви iskreni savjeti za dobar i častan život u miru i blagodati, koje on želi prikazati kao pučku mudrost, iako iz svake riječi izvire učenost i načitanost¹¹⁸. Osim Biblije, velik utjecaj na Hektorovića i njegovo pisanje imao je filozof Diogen Laertije koji je u svojem djelu *Životi i mišljenja istaknutih filozofa* pisao o antičkim filozofima i njihovim mislima pa ih je Hektorović preuzeo.¹¹⁹ Diogen Laertije spominje Talesa iz čega se može zaključiti da Hektorović upravo preko njegovih spisa biva upoznat s Talesovom filozofijom. Isto tako, Meliš ističe da Diogen Laertije spominje i Solona pa je moguće, obzirom da se zna da se Hektorović vodio Diogenovim djelom, napraviti poveznicu s Hektorovićem¹²⁰ koji govori:

„Tko ima blaga dosti taj se sit nahodi,
Od sitošće psosti i karanje hodi“.¹²¹

U djelu Diogena Laertija spominje se Solonova izreka o oholosti kojom on ističe kako nas zasićenost koja proizlazi iz bogatstva vodi u oholost.¹²² S time se može povezati i Sokrata koji govori o bogatstvu i porijeklu koji nisu toliko važni u ovome životu. Sokrat ističe i neke druge vrijednosti te se zalaže za ravnopravnost staleža. Isto tako Hektorović za svoje putovanje odabire ribare koji su slaba imovinskog stanja, no oni su „mudraci“ unatoč tome.¹²³ Hektorović to navodi na ovaj način:

„Bolje t' je pravednu o malu živiti
A dušu narednu i pamet imiti,
Neg veliko blago s grisi ki te kolju
I sve ča ti drugo imati na volju“.¹²⁴

4.2. *Skriveni natpisi u utvrđi Tvrđalj*

Unutar utvrde Tvrđalj nalaze se brojni natpisi koje je Hektorović uklesao u kamenu i uputio ih svim ljudima, a ti natpisi ukazuju na Hektorovićevu naobrazbu, na njegovu „široko poznavanje kulture“, pogled na svijet te na filozofsku i religioznu orijentaciju.¹²⁵ Proučavajući natpise

¹¹⁸ Isto, str. 29.

¹¹⁹ Usp. Meliš, „Tematika i izvori mudrih misli u ribanju i ribarskom progovaranju Petra Hektorovića“, str. 26-32.

¹²⁰ Isto, str. 33.

¹²¹ Isto, str. 33.

Usp. Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, str. 69.

¹²² Usp. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, str. 18.

¹²³ Usp. Meliš, „Tematika i izvori mudrih misli u ribanju i ribarskom progovaranju Petra Hektorovića“, str. 35.

¹²⁴ Isto, str. 35.

Hektorović, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, str. 69.

¹²⁵ Usp. Ravlić, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, str. 26.

zaključujemo da je Hektorović bio okupiran egzistencijalnim pitanjima. Iako je Hektorović pisao pod utjecajem antičkih i kršćanskih filozofa, najviše Aurelija Augustina, Severina Boetija i Pitagore, u djelu koje predstavlja „svojevrstu raspravu o metodi“ se također vidi njegova originalna misao.¹²⁶ U svome članku *Hektorovićev Tvrđalj između imitacija i uzora* Radoslav Bužančić navodi kako se prije trgalo za onime što se nalazi „ispod površine“, odnosno tragali su za dubljim smislom, pa je Hektorović napisao možda jednu od svojih najpoznatijih izreka: „*Nihil Occultum*“, što u prijevodu znači „*Ništa nije skriveno*“.¹²⁷ Sve se može spoznati i doći do „razumijevanja svih stvari“, samo je potreban napor „stvaralačkog duha“ te „stapanje vrline“ s njim. Ovu izreku povezuje s još jednom na neki način filozofskom izrekom: „*Fede e realta o quanto e bella*“, čiji je prijevod „*Vjera je stvarnost-o kako li je lijepa*“.¹²⁸ Hektorović kao uvelike religiozan čovjek, smatra da nam vjera omogućava vječni život i da je ona „materijalna stvarnost (tvar) naših nada u vječni život i racionalni dokaz (argument) za stvari koje mi ne vidimo, ali u njih vjerujemo i to je njena suština“.¹²⁹ Ovdje se vidi utjecaj Tome Akvinskog jer Hektorović govori kako možemo doći do razumijevanja svih istina ukoliko imamo nade, vjere, ispravne vrline i ljubavi koja nas uzdiže do Boga u kojem možemo sve spoznati jer su u njemu „slike svih stvari“.¹³⁰ Svoj je Tvrđalj imitirajući antičku gradnju ukrasio ukrasima i kamenim natpisima koji služe za njegovu „interpretaciju ljetnikovca“.¹³¹ Jedan od razloga zbog kojih je gradio Tvrđalj je taj što je želio mirno mjesto u kojem se može baviti s filozofijom i razmišljati. Često je organizirao druženja, gozbe, zahtijevao na „učenom razgovoru“ i te je užitke povezivao s osjećajem prolaznosti o kojem je često pisao upravo po uzoru na antičke filozofe. Bužančić također kaže kako su razgovori u ribnjaku i šetnje ljetnikovcem podsjećale su na peripatetičku školu, a cilj gradnje ribnjaka bio je upravo izgradnja prostora za „kontempliranje“ po uzoru na antiku. Postojao je i stol u sredini vrta namijenjen za filozofska druženja i razgovore što je podsjećalo na Platonov simpozij.¹³²

Jedan od poznatijih Hektorovićevih natpisa filozofskog karaktera je: „*Vrijeme protječe poput rijeke*“, a ukazuje na njegovu opterećenost s prolaznošću.¹³³ Ovdje prepoznamo Heraklitov

¹²⁶ Radoslav Bužančić, „Hektorovićev Tvrđalj između imitacija i uzora – Antička villa maritima u Starom Gradu“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45 (1/2019), str. 191-218: 192-193.

¹²⁷ Bužančić, „Hektorovićev Tvrđalj između imitacija i uzora“, str. 193-196.

¹²⁸ Isto, str. 193-196.

¹²⁹ Isto, str. 197.

¹³⁰ Isto, str. 193-199.

¹³¹ Isto, str. 209-213.

¹³² Usp. Isto, str. 209-213.

¹³³ Usp. Nikša Račić, „Lokalitet Tvrđalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, (12/1970), str. 205-275: 227.

nauk o „neprekidnom gibanju“, tj. njegovu misao kako ništa nije statično i nepromjenjivo, sve se giba, teče poput rijeke koja je u vječnom toku i u istu čovjek dva puta ne može ugaziti jer se voda u njoj neprestano mijenja.¹³⁴ Isto tako za Hektorovića sve je prolazno. On je bio poznat po svojim „moralističkim porukama“ koje je uklesao na svojem Tvrdalju ostavljajući ih ljudima koji će ih slijediti kako bi mogli živjeti moralno. Jedna od značajnijih misli glasi: „*Imaj na umu da ne spasava ni bogatstvo ni svjetska slava ni ljepota ili dob, jer smrt sve grabi*“.¹³⁵ Vidljivo je da Hektorovića brine čovjekova egzistencija i njegov smisao. On je također bio upoznat s Boetijem i njegovim djelom *De consolazione philosophiae* u kojem Boetije, pa tako i Hektorović, sreću doživljava kao temeljni etički problem nastojeći otkriti vrijednost čovjekovu. Nikša Račić navodi da je Hektorović, osim s Boetijem, bio upoznat i s Biblijom, a s obzirom da je bio vjerni kršćanin, problem čovjekove egzistencije je rješavao slijedeći Biblijske izreke te zbog toga ističe natpis koji glasi: „*Sjeti se posljednjih stvari*“, a riječ „posljednji“ odnosi se na smrt, pakao i raj.¹³⁶ „Natpis je očito bio postavljen s namjerom da na ribnjaku, tom dijelu dvorca koji je služio za odmor i razonodu, stalno podsjeća na »posljednje stvari« da se ne bi zaboravile u opuštenosti ladanjskog života“.¹³⁷ Često je upozoravao na smrt, potičući ljude da o njoj razmišljaju i da ne zaborave na svoju smrtnost zbog koje nemaju razloga oholiti se.¹³⁸ Hektorović je, kao što je već spomenuto, poznavao i proučavao djela Boetija i sv. Augustina kojeg je i prevodio. To vidimo također i iz njegove misli: „*Po imenu je stvarnost*“, a što doprinosi tezi da Hektorovićev interes za filozofiju uopće nije upitan.¹³⁹ „Ako je od Boetija prihvatio neke etičke sudove, [...] preko Augustina je mogao doći u doticaj sa kršćanskim platonizmom na koji nastavlja srednjovjekovni gnoseološki realizam, a Hektoroviću kao da je bilo blisko shvaćanje tih realista koji su pod imenom (»nomen«) podrazumijevali punu realnost i Božju uzročnost svega postojećeg“.¹⁴⁰ Račić kaže kako je Hektorović jednim dijelom i „realist“, a realisti su prihvaćali realnost te isticali uzročnost koja dolazi od Boga te smatra kako je Hektorović bio zaokupljen ontološkim pitanjima unatoč čestim raspravljanjima o „nominalističkim uvjerenjima“.¹⁴¹ Više je bio fokusiran na ono metafizičko, pa je tako gledao i na opće pojmove, nastojeći spoznati njihovo „metafizičko značenje“ te je za njega svaka

¹³⁴ Usp. Asja Kelam, „Heraklit“, Završni rad, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet 2023., str. 13.

¹³⁵ Usp. Račić, „Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima“, str. 245.

¹³⁶ Isto, str. 245-246.

¹³⁷ Isto, str. 247.

¹³⁸ Usp. Isto, str. 245-347.

¹³⁹ Usp. Isto, str. 258-260.

¹⁴⁰ Isto, str. 260.

¹⁴¹ Usp. Isto, str. 260.

stvarnost i svaka stvar imala svoj uzrok postojanja, odnosno, „počelo spoznavanja“.¹⁴² Možda je njegov najvažniji citat upravo već spomenuti: „Ništa nije skriveno“, preuzet iz Matejeva evanđelja, a Hektorović time želi istaknuti da će svaki grijeh naposljetku biti otkriven i upućuje ljude da pažljivo postupaju u životu.¹⁴³ Zbog poznavanja filozofske tematike i filozofskih djela, može se pretpostaviti da postoji još jedna dublja misao iza ove izreke ako je sagledana iz gnoseološke perspektive. Uviđa se problematika odnosa spoznaje i stvarnosti koju Hektorović nastoji protumačiti, no teško je za utvrditi je li više bio sklon „aposteriornoj“ ili „apriornoj spoznaji“. S obzirom da je bio pripadnik „gnoseološkog realizma“, Račić zaključuje da mu je bio poznat i Anzelmov dokaz o Božjoj egzistenciji, pa nam jedino to daje uvjerenje da je više bio sklon „aposteriornoj spoznaji“.¹⁴⁴ Oslanjajući se na Tomu Akvinskog i na „tomističko učenje“, Hektorović također zastupa mišljenje da je spoznaja Boga moguća „iskustvom iz stvorenog“.¹⁴⁵ S obzirom da je on cijenio sve stvoreno i sam je stvarao, te je uviđao sklad i harmoniju u svemu stvorenom, očito je da je tražio nešto savršenije što uzrokuje taj sklad. To je za njega bio Bog kojeg ljudi trebaju prepoznati u stvorenom svijetu te ga slijediti kako bi mogli kreposno živjeti.¹⁴⁶ Još jedan od natpisa glasi: „*O koliko je lijepa vjera i stvarnost*“, a sukladno njegovim filozofskim uvjerenjima riječ je zapravo o tome da je važno isticati ljepotu stvarnosti i pri tom ne zaboraviti na istinu, jer u istini se nalazi smisao.¹⁴⁷

U renesansi se postupno razvijao pokret „vanitas“ te se sve više govorilo o smrti, duši i zagrobnom životu, odnosno postavljalo se pitanje što slijedi nakon smrti. U tom kontekstu Wendy Gibbons u vezu dovodi Hektorovića i Bonaventuru koji je bio poznat po svojim „meditacijama o smrti“ koje je nastojao prenijeti ljudima. Pružao je ljudima vježbe za meditiranje upućujući ih na „posljednje stvari“ o kojima govori i Hektorović. Vjerojatno je i sam Hektorović od Bonaventure preuzeo „govor o posljednjim stvarima“ jer za Bonaventuru razum nije dovoljan, potrebna je i vjera kako bi spoznali stvarnost.¹⁴⁸ Hektorović je također isticao važnost razuma, i smatrao je da sve što trebamo raditi treba biti u skladu s razumom. Hektorovićeve su natpisi u skladu s razumom i vrlo originalni, a pisao je nastojeći pružiti utjehu

¹⁴² Usp. Isto, str. 260.

¹⁴³ Usp. Isto, str. 261.

¹⁴⁴ Usp. Isto, str. 263.

¹⁴⁵ Usp. Isto, str. 259-263.

¹⁴⁶ Usp. Isto, str. 259-263.

¹⁴⁷ Usp. Isto, str. 272.

¹⁴⁸ Usp. Wendy Gibbons, *Nihil Occultum: Camera Obscura and Riddles at Hektorović's Tvrđalj Castle*, Muzej Staroga Grada, Stari Grad, 2023., str. 14.

i utočište svim ljudima. Njima nas upućuje na život nakon smrti i upućuje na važnost vjere. Njegovi stihovi koji su se nalazili u vrtu nastojali su uputiti ljudski duh do „nebeskih visina“.¹⁴⁹

4.3. Naznake humanizma u skrivenim natpisima

Nažalost je Hektorovićeve „humanistička dimenzija“ često zapostavljena, iako je djelovao i pripadao krugu humanista koji su tragali za istinom. Neki od humanista bili su Petrarca, Rotterdamski, Alberti, Thomas More i Leonardo da Vinci. Oni su nastojali očuvati važnost antičkih djela i posebice grčke filozofije jer su smatrali da se u njima „opisuje istina“ koju je Bog podario ljudima. Isto tako je i Hektorović pisao svoje djelo polazeći od antičkih filozofa. Najvažnije teme kojima su se humanisti bavili bile su moralne vrijednosti i moralna filozofija, retorika, etika, moć obrazovanja, poezija, vrline i kreposti. Te teme također nalazimo u *Ribanju i ribarskom prigovaranju*.¹⁵⁰ Karakteristika humanista bila je u „neizravnom izražavanju filozofskih ideja“ zbog očekivanja da će čitatelji „tragati za smislom“ i nastojati ga otkriti i time jačati svoj um. O tome govori Wendy Gibbons te navodi kako su izreke često bile dvosmislene i pisane u obliku zagonetke s dozom humora. Naime, tumačenje i razumijevanje Hektorovićevih izreka mnogima je teško otkriti jer ono ovisi o iskustvu, obrazovanju i percepciji čitatelja. Zagonetke koje je koristio u svojem djelu *Ribanje* pružale su „napetost“, ali ujedno zadovoljstvo prilikom njihova rješenja, a bile su pisane u obliku pitanja i odgovora koje su najčešće postavljali ribari jedan drugome.¹⁵¹

Što se tiče samih natpisa koji se mogu pronaći u Tvrđalji i koji nisu pisani nekim striktnim redom, W. Gibbons tvrdi da oni ukazuju na uspinjanje do „nebeske razine“, upućujući nas na osnaživanje razuma i „mentalnu napetost“ u nadi da nas transformiraju i upute na ispravan put. U tom smislu autorica ističe tri natpisa iz Tvrđalje. Jedan od natpisa glasi: „*Res ex nomine/Stvar iz svog imena*“, temeljem kojega možemo pretpostaviti da je Hektorović bio i realist i nastojao „objektivizirati svijet“ koji ga okružuje pa autorica primjerice napominje da je ime Tvrđalj postojalo je i prije nego što je izgrađen. Drugi natpis glasi: „*Omnium Conditori/Stvoritelju svega*“, a posvećen je Bogu koji je zaslužan za postojanje ovog svijeta. Hektorovićev je Tvrđalj predstavljao „mikrokozmos svemira“ koji rekreira čitavu stvarnost u „minijaturnom obliku“, upućujući na zemaljski i duhovni svijet. Treći natpis glasi: „*Heu fungiunt fluxu non redente dies/Jao, dani prolaze, nikad se ne vraćaju*“.¹⁵² Hektorović je nastojao ljude uputiti na ispravan

¹⁴⁹ Gibbons, *Nihil Occultum*, str. 19.

¹⁵⁰ Usp. Isto, str. 20.

¹⁵¹ Usp. Isto, str. 23-24.

¹⁵² Usp. Isto, str. 23-39.

način provođenja vremena te je želio da stalno usavršavaju svoj razum kojeg je uvijek veličao. Uvidio je da mi nismo beskonačna bića, da imamo vijek trajanja pa vrijeme koje je toliko dragocjeno ne smijemo trošiti na pogrešne vrijednosti. Trebamo biti svjesni smrtnosti i prolaznosti vremena, a to su dvije važne teme Hektorovićeve djela. Vrijeme brzo prolazi i nikog ne čeka, zbog toga moramo s njime razumno postupati. W. Gibbons smatra da je Hektorović upravo iz tih razloga u svojem djelu koristio dijalekt koji je isto tako prolazan, što ima filozofsku dimenziju jer se na taj način jasnije prikazuje vrijeme koje sve mijenja. Čitavo vrijeme Hektorović nas želi upozoriti da će se ono što radimo u životu i u „ovozemaljaskom svijetu“, odraziti na ono što slijedi nakon smrti.¹⁵³

4.4. Natpisi o zemaljskim stvarima

Postoje određeni natpisi koji se nalaze u samom ribnjaku i na najnižoj razini su, odnosno najbliže tlu pa nas iz tog razloga oni upućuju na zemaljske stvari. Ti se natpisi reflektiraju u more u ribnjaku što također upućuje na jedno filozofsko značenje.¹⁵⁴ Važno je stvari gledati na pravi način i ne se pouzdati u osjetila koja nas često mogu zavaravati. Hektorović time ističe razlikovanje očitovanja onog stvarnog i onog prividnog, odnosno upozorava na važnost prepoznavanja istinske biti. Jedan od natpisa glasi: „*Respice quod salvant nec opes nec gloria mundi non decor aut aetas mors quia cuncta rapit/ Imaj na umu da te ne mogu spasiti ni bogatstvo, ni svjetovna slava, ljepota ili starost, jer smrt hvata sve*“.¹⁵⁵ Temelj humanističke filozofije bila je moralistička filozofija, odnosno umijeće dobrog življenja, a to je moguće postići ukoliko tijekom svog čitavog života živimo kreposno, i da prilikom svakog rada budemo svjesni našeg „sudnjeg dana“ koji će svi od nas dočekati. To se može povezati s njegovim natpisom koji glasi: „*Memorare novissima/ Sjeti se svog posljednjeg dana*“.¹⁵⁶ Pogrešno bi bilo osloniti se na „osjetilni užitek“ i tako živjeti. To predstavlja „život nižeg reda“ i vodi nas u pogrešno razmišljanje. Zbog toga se treba okrenuti filozofiji koja nas uči kako na najbolji način oblikovati svoj život i transformirati se iz tame u svjetlost.¹⁵⁷ Da bi donekle spriječio „opasnosti“ od osjetilnog svijeta često se, kako tvrdi Gibbons, skrivao u svoj Tvrdalj ističući da arhitektura može promijeniti stvarnost. Sve je izgrađeno sa svrhom i marljivim radom, a u gradnji je sudjelovao i Bog pružajući milost. Pritom se ne smije zaboraviti da je ljepota

¹⁵³ Usp. Isto, str. 25-39.

¹⁵⁴ Usp. Isto, str. 39-47.

¹⁵⁵ Isto, str. 39-47.

¹⁵⁶ Usp. Isto, str. 39-47.

¹⁵⁷ Isto, str. 39-47.

prolazna, a da je vrlina ono što je vječno. Možda je i najpoznatiji natpis: „*Nihil occultum/ Ništa nije skriveno*“, što je najuže vezano uz vjeru i kršćanstvo. Važno je otkriti dublji smisao i razumjeti svoj „skriveni karakter“ jer je ponekad karakter taj koji nam mnogo toga otkriva.¹⁵⁸

4.5. *Natpisi o onozemaljskom*

Postoje određeni natpisi koji se nalaze dalje od samog ribnjaka pa se ne reflektiraju u vodi. Jedan od takvih je: „*Si vis ad vitam ingredi sera mandata/ Ako želiš ući u život, drži se zapovijedi*“.¹⁵⁹ Time nas Hektorović upućuje na moralni život i vrlinu kojom se trebamo voditi u životu. Treba postojati ravnoteža između „zemaljskog“ i „onozemaljskog“.¹⁶⁰ Još jedan od tih natpisa je: „*Si te nosti cur superbis/ Znaš što si i kako onda možeš biti ponosan?*“. Tu je istaknuta „metafizička“ i „moralna dimenzija čovjeka“. U prvom dijelu zagonetke Hektorović postavlja „metafizičko pitanje“ o sebi, što se već može susresti kod antičkih filozofa. No, on se ne pita tko je nego što je, odnosno zadire u dubinu ljudske prirode, a natpis je postavljen iznad zahoda. S obzirom da ne poznajemo sebe, kako to Hektorović smatra, možemo se oholiti, a da sebe poznajemo dovoljno, ne bi se imali zbog čega oholiti. Oholi smo jer smo zaboravili svoje mjesto u kozmosu, zaboravili smo i na svoju bijedu. Ovaj se natpis nalazi iznad zahoda jer nas time želi upozori da smo na posljatku svi isti i da će sve izaći na vidjelo.¹⁶¹ Prilikom ove zagonetke vidimo sličnost s izrekom: „*Spoznaj samoga sebe*“, koju je Sokrat ovjekovječio. Dakle, Hektorović se ponovno poziva na stare filozofe koji su nas upozoravali kako ispravno živjeti te da trebamo sebe spoznati kako bismo mogli iskoristiti svoj život. Samospoznaja je jako važna u životu i oslobađa nas od mnogih problema i predrasuda, straha, ljutnje, pohlepe i stresa.¹⁶²

4.6. *Tvrđalj kao mikrokozmos*

Hektorović, kao humanist, promatrao je stvarnost oko sebe te ju je rekreirao u svoj Tvrđalj kao „mikrokozmos“ namijenjen svima. Temeljno pitanje i problem koji postavlja, kako smatra Gibbons, jest kako biti sretan i kako ispravno živjeti. Prilikom suočavanja s problemom moramo tražiti mudrost, a on ju pronalazi čitanjem djela starih filozofa, slijedeći njihove temeljne etičke i moralne vrijednosti. Koristeći se retorikom i govoreći o odnosu privida i

¹⁵⁸ Usp. Isto, str. 50.

¹⁵⁹ Isto, str. 50.

¹⁶⁰ Usp. Isto, str. 57-60.

¹⁶¹ Isto, str. 60-62.

¹⁶² Usp. Isto, str. 57-62.

stvarnosti, nastojao je uvjeriti ljude u svoje ideje potkrepljene antičkim idejama. Popularno retoričko sredstvo su tada bile zagonetke donesene neizravnim putem, čime se publika zainteresirala sve više za njih i tragala za njihovim smislom i istinom. Da bi naš duh iz tame prešao u svjetlost, Hektorović koristi teologiju, filozofiju i kozmologiju uklapajući ih u svoju poeziju, pa tako i u djelo i utvrdu unutar koje implementira vizualne, tekstualne, prostorne, slušne i usmene elemente. Dajući jasne poruke pomoću natpisa u kamenu o „samopreobrazbi“, prolaznosti i o „mrtvoj prirodi“, Hektorović nam je pružio način na koji moramo živjeti i napokon spoznati sebe pa tako i samu istinu.¹⁶³

¹⁶³ Usp. Isto, str. 63-64.

ZAKLJUČAK

Petar Hektorović kao značajni hrvatski književnik najpoznatiji nam je po svojem djelu *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Naime, on se već umoran od života, u svojim starijim danima, odlučio za trodnevno putovanje s dvojicom ribara koji su pripadali običnom puku u čemu se očituje njegova demokratičnost. Svoj je doživljaj s putovanja nastojao što vjernije prikazati, izražavajući pritom humanističku koncepciju za koju se zalagao. Uvelike je cijenio običan puk i nije isticao staleške razlike iako je pripadao bogatoj plemićkoj obitelji. Zalagao se za jednakopravnost i sklad među ljudima, a iznad socijalnih i drugih razlika postavljao je ono što je neprolazno i ima vrijednost po sebi. Upravo je njegovo znanje o filozofiji i njome potaknuto vlastito promišljanje, omogućilo Hektoroviću da kroz svoju književnost dotakne i ona najdublja filozofska pitanja, o postojanju, životu, smrti, istini i ljepoti. Hektorovića karakteriziraju smisao za filozofiju, istinska vjera i privrženost kršćanskom nauku. Izrazit je njegov humanistički duh te se u njegovom djelu prepoznaje demokratičnost, realizam te težnja k istini. Svojim je djelovanjem nastojao zabilježiti čitavu zbilju te da bi to uspio u potpunosti, osim svojeg djela *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, ostavlja nam svoju utvrdu Tvrđalj koja mu je pružala smiraj i u kojoj je boravio većinu svojega života. Sagledavajući utvrdu uočava se njegov smisao za ljepotu i za umjetnost, a zbog dobrog poznavanja antičke filozofije, čitava gradnja je prožeta antičkim duhom. Može se reći da su na život, svjetonazor i djelo Petra Hektorovića utjecali mnogi antički i kršćanski filozofi pa se stoga njegovu djelu može pristupiti i iz filozofske perspektive. Najveći filozofski uzori bili su mu pitagorejci, Platon, Aristotel, Toma Akvinski i Aurelije Augustin. U svome Tvrđalju Hektorović nam je ostavio mnoge mudre izreke u obliku kamenih natpisa, a koji su vjerojatno nastali zahvaljujući njegovoj posvećenosti filozofskim temama i učenjima spomenutih mislilaca. Mnogi natpisi govore o Bogu, također mnogi su tematski vezani za religiju, moral, egzistenciju, smrt, ali i za samu spoznaju te su svi smisleno raspoređeni diljem njegove utvrde. Svaki natpis ima svoje mjesto u Tvrđalju i pruža moralnu poruku o životu. Hektorovićevi natpisi govore nam i o njegovoj mudrosti te čine značajan dokument o njegovu pogledu na život, a slijedeći natpise trebali bismo lakše spoznati sebe i svrhu samoga života. Možda se upravo zbog toga Hektorović naposljetku svojeg života odlučio krenuti na putovanje kako bi spoznao potpuni smisao ili da se pak uvjeri u ono što je spoznao za svojega života. Pri kraju svojeg putovanja, odnosno prilikom povratka na rt Kabal koji je obilježavao njegovu zadnju točku putovanja, on otkriva one istine koje se nalaze duboko u njemu. Proučavajući Hektorovićev život i djelo, možemo uočiti važnost filozofije i njezinu ljepotu u punome smislu. Jedan je od rijetkih autora koji je i na materijalan način uspio prikazati

značaj filozofe, ostavljajući upravo uklesane natpise unutar utvrde Tvrđalj. Za zaključiti čitav rad možda je najbolje odabrati natpis „Ništa nije skriveno“, koji nas upućuje na to da sve izađe na vidjelo i da ništa ne može ostati neotkriveno. Iz ovog natpisa proizlazi i najsigurniji razlog Hektorovićeve odlaska na trodnevno putovanje s dva ribara koji su pripadali običnom puku. Naime, on kao dobar poznavatelj filozofije, bavio se mnogim egzistencijalnim pitanjima i bio je opsjednut prolaznošću života. Upravo zbog toga odlučio je sve na kratko ostaviti i krenuti na put koji je više predstavljao potragu za odgovorima na određena pitanja koja su ga mučila tijekom čitava života. Pri povratku s puta sva istina dolazi na vidjelo kao i sve stvari na ovome svijetu, kako to smatra Hektorović. Zbog toga se u životu ne smije oholiti, već razumno postupati u skladu s vrlinama jer se jedino na taj način može ostvariti potpuna sreća i krepost, što je ujedno i uvjet za siguran i božanstven život. Zbog toga Hektorović daje uklesati kamene natpise koji će sigurno nadživjeti njegov prolazni ovozemaljski vijek kako bi ljudima ostavio putokaz za krepostan, siguran i ispunjen život.

POPIS LITERATURE

1. Bogišić Rafo, *Na izvorima*, Čakavski Sabor, Split 1976.
2. Bogišić Rafo, *O hrvatskim starim pjesnicima*, Matica Hrvatska, Zagreb 1968.
3. Bujić Bojan, Echoes of Italian Music in the Culture of the Croatian Coastal Area in the Sixteenth Century, *Kroatologija*, 1 (1/2010): 21-37.
4. Bujić Bojan, Muzika, etos i prošlost u Hektorovićeve Ribanju i ribarskom prigovaranju, *Muzikološki zbornik*, 26 (1990): 17-28.
5. Bužančić Radoslav, Hektorovićeve Tvrdalj između imitacija i uzora – Antička villa maritima u Starom Gradu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 45 (1/2019): 191-218.
6. Čale Morana, Tako je govorio „mudri Fitagora“: Ribanje i humanističko „prigovaranje“, *Književna smotra: Časopis za svjetsku književnost*, 51 (194-4/2019):17-39.
7. Čavić Aldo, *Ribanje i ribarsko prigovaranje Petra Hektorovića – Mali vodič*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2020.
8. Čavić Aldo, *Slike renesansnoga Hvara - Predodžba identiteta hvarske komune u književnosti XVI. stoljeća*, Hrvatska sveučilišna naklada, Ogranak Matice Hrvatske u Hvaru, Zagreb 2019.
9. Fisković Cvito, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Matica Hrvatska, Split 1971.
10. Franičević Marin, *Književne interpretacije*, Naprijed, Zagreb 1964.
11. Guzić Paula, „Petar Hektorović kao dalmatinski humanist i patricij“, *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 12 (12/2021): 37-43.
12. Hektorović Petar, *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Školska knjiga, Zagreb 1976.
13. Kelam Asja, Heraklit, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, Završni rad, 2023.
14. Laertije Diogen, *Život i mišljenja istaknutih filozofa*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979.
15. Maroević Tonko, Hektorovićeve mjera: prinos čitanju zaokružena opusa, *Colloquia Maruliana*, 28 (28/2019): 21-33.
16. Meliš Nera, Tematika i izvori mudrih misli u ribanju i ribarskom progovaranju Petra Hektorovića, Digitalna knjižnica, Završni rad, 2018.
17. Meštović Mate, Bilješke o »Ribanju i ribarskom prigovaranju«. »Ribanje« u hrvatskoj književnoj historiografiji Admotationes de »Ribanje i ribarsko prigovaranje«. »Ribanje« in historiographia litteraria croata, *Crkva u svijetu*, 3 (4/1968): 63-74.
18. Milas Krunoslav, Pokušaj interpretacije „Ribanja i ribarskog prigovaranja“, *Čakavska rič: Polugodišnjak za proučavanje čakavske riječi*, VI (2/1976): 93-110.
19. Račić Nikša, Lokalitet Tvrdalj i Hektorovićeve misaone preokupacije na uklesanim natpisima, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, (12/1970): 205-275.

20. Ravlić Jakša, *Rasprave iz starije hrvatske književnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb 1970.
21. Ravlić Jakša, *Zbornik radova o Petru Hektoroviću*, Kritika, Zagreb 1970.
22. Relja Hrvoje, *Tomistička filozofija*, Leykam international, Zagreb 2021.
23. Sambunjak Zaneta, Duhovna potraga Petra Hektorovića, *Croatica Christiana periodica*, 33 (63/2009): 23-64.
24. Sambunjak Slavomir i Zaneta, *Tragalac za smislom-Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, Demetra, Zagreb 2009.
25. Talanga Josip, Petar Hektorović i Aristotelova „Meteorologica“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 14 (1-2; 27-28/1988): 77-84.
26. Topčić Ante, Gradnja, ribarenje i pisanje Petra Hektorovića, *Crkva u svijetu*, 56 (1/2021): 108-124.
27. Tudor Ambroz, *Petar Hektorović i njegov Tvrđalj u svjetlu novih istraživanja*, Ex libris, Zagreb 2009.
28. Wendy Gibbons, *Nihil Occultum: Camera Obscura and Riddles at Hektorović's Tvrđalj Castle*, Muzej Staroga Grada, Stari Grad, 2023.